

Konfliktusok, kompromisszumok, szövetségek

Az Irodalomtörténet és a kommunista kultúrpolitika 1949–1962

A Budai Ciszteri Szent Imre Gimnázium igazgatója, a háború után részben átdolgozva újra kiadott és közhasználatba vett gimnáziumi tankönyvsorozat egyik szerzője,¹ Brisits Frigyes 1946 áprilisában lemondott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság titkári pozíciójáról. A Társaság választmányi ülésén tankönyvíró társa, Alszeghy Zsolt elnök a lemondás okaként a rendkívüli munkabírású és ereje teljében lévő Brisits „nagy elfoglaltságára” utalt.² Az ezt követő közgyűlésen elhangzott titkári jelentés azonban ilyesmit nem említett, ehelyett még enigmatikusabban fogalmazott. Brisits eszerint úgy érezte: „a Társaság életének tartozom azzal, hogy 25 év óta viselt és mindig boldog örömmel hordozott megbízásomat kitüntető bizalmuknak visszaadjam.”³ Talán elérkezettnek látta az időt a középkorú Brisits, hogy egy új nemzedék vegye át a stafétát? Ez sem zárható ki, minthogy a nála tíz évvel fiatalabb Barta Jánost javasolta maga helyett a posztra. A titkári jelentés azonban sejtetni engedte a lemondás mögötti politikai indítékot: „Az a változás, amely egész közéletünket ma betölti és foglalkoztatja, Társaságunkat nem kényszerítheti arra, hogy bármiféle irányban is változtasson működésén. Hiszünk abban, hogy a tudomány szabadsága és maga törvényei meghatározta és követelte fejlődése egyértelmű a legtisztábban és legnemesebb értelemben vett és veendő demokráciával.”⁴ A katolikus egyház javainak államosítása után és közvetlenül a katolikus társadalmi szervezetek többségének 1946 nyarán történt betiltása előtt⁵ a paptanár abban bízhatott, hogy visszahúzódása árán esetleg megtartható a Társaság függetlensége. Tévedett. A hidegháború első éveiben az államhatalom a magyarországi kulturális intézményrendszer mélyreható és gyors ütemű átalakítását vezényelte le, s különös figyelmet szentelt ennek során a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és folyóiratának, az Irodalomtörténetnek is: első lépésként 1947-ben beszüntette működését. Ami magát Brisits Frigyet illeti, egyetemi előadá-

¹ ALSZEGHY Zsolt – BRISITS Frigyes – SÍK Sándor, *A magyar irodalom története. 1–2. rész. A gimnáziumok és leánygimnáziumok 7–8. osztálya számára*, átdolg. SZETEVY András, Szent István Társulat, Budapest, 1945.

² *Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1946. április 13-án tartott választmányi üléséről*, It 1946, 78.

³ *Titkári jelentés*, It 1946, 78. (Kiemelés – Sch. T.)

⁴ *Uo.*, 77.

⁵ Vö. BALOGH Margit, *„Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között = Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*, szerk. BALOGH Margit, Kosuth, Budapest, 2008, 49–60. Lásd még SZABÓ Csaba, *Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965*, Ungarisches Institut, München, 2003.

sainak vége szakadt, akadémiai tagságától megfosztották, a ciszterci rend gimnáziumát államosították, irodalomtankönyveit a forgalomból kivonták. Új korszak kezdődött.

A Társaság újjáalakulása nem váratott sokáig magára. Elnöke az a Lukács György lett, aki Révai József mellett kulcsszerepet játszott az Akadémia tagságának éppen elkezdődő revíziójában, vagyis aki közreműködött az előző elnökség tagjainak eltávolításában a legnagyobb rangú hazai tudományos testületből.⁶ A Társasághoz korábban semmilyen szállal nem kötődő Lukács a későbbiekben sem vállalt tevékeny szerepet működtetésében: 1948. október 16-án megtartott elnöki székfoglaló beszéde után előadásokat nem vállalt, és az 1949-től újra megjelenő Irodalomtörténetben is az említett beszéden kívül csupán egyetlen cikket tett közzé,⁷ írásait nagyobb példányszámú és politikai jelentőségű lapoknak – Szabad Nép, Népszava, Társadalmi Szemle, Forum, Csillag – tartva fenn. A valóságos irányító szerepkör kezdetben a Lukács által kijelölt ügyvezető elnöknek, Waldapfel Józsefnek, s a titkári pozíció örökösének, Király Istvánnak jutott, aki ifjú kora ellenére akkoriban a Révai-féle kultúrpolitika egyik jelentős ágense volt.⁸ Csakhogy épp ennek köszönhetően 1949 nyárától Király feladatai megszaporodtak, titkárként tevékenysége csak a legszükségesebbre szorítkozott – vagy még arra sem, hiszen a Társaság ezután évekig nem tartott közgyűlést.⁹ Waldapfel így Király helyett főként egy másik fiatalemberre, a pénztáros Szabolcsi Miklóstra támaszkodott a Társaság működtetésében, mely nem ment zökkenőmentesen, amint azt a vezetőség személyi összetételében bekövetkező sorozatos változások is jelzik.

Noha Lukács a Társaság mindennapi életébe kevésbé szólt bele,¹⁰ az újjáalakuló ülésen elhangzott programadó beszéde évtizedekre meghatározta a Társaság és általában az irodalomtörténeti kutatás irányát, központi kérdésfeltevéseit, sőt következtetéseit. Ha hosszabb távra tekintünk, nemcsak követendő irányelvek forrásának bizonyult, hanem olyan szövegnek is, melyhez képest az irodalomtörténészek elhelyezték saját gyakorlatukat, sokszor rejtetten vitázva annak megállapításaival. Lukács a Társaság feladatáknak „a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját” jelölte meg, s bár bevezető szavai mai szemmel nézve talán sablonosnak tűnnek, valójában részletesen reflektált az Irodalomtörténet oldalain egy-két évvel korábban megfogalmazódó véleményekre, természetesen összhangban az egykorú kultúrpolitika ideológ-

⁶ Vö. Huszár Tibor, *A hatalom rejtett dimenziói. A Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949*, Akadémiai, Budapest, 1995.

⁷ Lukács György, *Elnöki székfoglaló beszéd*, It 1949/1., 1–28.; Lukács György, *A mi Goethénk*, It 1949/2., 216–237.

⁸ Ez természetesen nem zárja ki, hogy Király és Révai viszonyát némi bizalmatlanság terhelte előbbi németországi múltja miatt. Vö. *Beszélgetés Király Istvánnal = Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sors történetéből*, interjúkat készítette, szerk. Csáki Judit – Kovács Dezső, Szépirodalmi–Szemtanú, Budapest, 1990, 48. skk. Megjegyzendő, hogy a kommunista elit tagjaira általában jellemző volt az egymással szembeni állandó gyanakvás. Király közszereplése kis mértékben támasztja alá az interjúban sugallt szembenállását a népművelési miniszterrel az 1950-es évek elején.

⁹ Ehhez és az alábbiakhoz lásd: *Kézírtos jegyzőkönyv*, h. n. [Budapest], d. n. [1952], MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/1.

¹⁰ Pándi Pál – Bóka László, *Jelentés a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953. I. félévi munkájáról*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/2.

giájával. Elsőként kizárta a demokratikus meggyőződésűek köréből mindazokat, akik Brisits Frigyeshez hasonlóan lehetségesnek tartották az irodalomtörténet-írásban addig ismert hagyományok továbbvitelét (a hagyomány fogalmát persze a későbbiekben árnyalja a „haladó hagyományok” jól ismert megkülönböztetésével). Ebből a reakciónak nevezett csoportból is legveszélyesebbnek az egyházhoz kötődő értelmiséget ítélte,¹¹ illetve a nyugati tájékozódást előtérbe helyező tudósokat, akik ezzel „szükségképpen a Marshall-terv, az amerikai imperializmus előtt való behódolás” sürgetőiként tűntek fel szemében – a kettő közötti szoros összefüggést, mint ismeretes, a Mindszenty-per volt hivatott bemutatni a magyar társadalom számára. A „klerikális reakció” elleni fellépés sürgetése értő fülekre talált: 1950 júliusában munkaközösség alakult azzal a céllal, hogy felkutassa az irodalomtörténet számottevő alkotóinak egyházellenes megnyilvánulásait és azt eljuttassa a sajtó számára vagy maga publikálja.¹²

A nyugati tudományosságra kacsintgató irodalmárok bírálata arra is emlékeztet, hogy a beszűkült látókör szélesítését a Magyar Tudományos Tanács tevékenységével összhangban,¹³ a hidegháborús logikának megfelelően képzelte Lukács. A nemzetközi tájékozódás igénye megközelítésében egyet jelentett a szovjet irodalomtudomány példájának követésével és a nyugati marxista szerzők tanulmányozásával, míg más külföldi szemléletmódok mérlegelését éppen a provincializmus tüneteként jelenítette meg. A szűklátókörű bezárkózás felszámolását Sztálin nyomdokain haladva gondolta legmegfelelőbbnek, s ez nem csupán kalaplengetés volt. Az esztéta-filozófus számára a „provincializmus igazi értelme: felületi problémák lényeggé duzzasztása és vakság a korszak igazi kérdéseivel szemben”,¹⁴ annak megítélésében azonban, hogy mi „lényegi” és mi „felületi” a sztálini történetfilozófia ad eligazítást: a történelmet a régi és az új harcaként oly módon kell ábrázolni, hogy a kommunista társadalom megvalósítása szempontjából előremutató elemeknek nagyobb súlyt juttatunk a történeti reprezentáció során, mint ahogy azt a polgári történettudomány által kialakított forráskezelési

¹¹ LUKÁCS, *Elnöki székfoglaló*, 24.

¹² *Kimutatás az Irodalomtörténeti Társaság munkájáról*, Budapest, 1952, MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/6. Minden bizonnyal ennek első eredménye Geréb László közlése: *Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből*, It 1950/3., 96–102. Lásd még: „*Urak, papok dölyfét, im, eleget túrtük...*” *Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományából*, előszó PÁNDI PÁL, Szépirodalmi, Budapest, 1952.; PÁNDI PÁL, „*Hazug álmok papjai szűnnek*”. *A magyar költészet antiklerikális hagyományai*, Művelt Nép, Budapest, 1952. Ebbe a sorba tartozik még: „*Tépjétek le a sötétség bilincseit*”. *XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzal*, szerk., bev. KATÓ ISTVÁN, s. a. r. TARNAI ANDOR, Hungária, Budapest, 1950. Az ördög azonban az antiklerikális antológiák esetében is a részletekben lakozik. Utóbbi kötet, mely alcímére rácafolva nemcsak röpiratokat közöl, éles bírálatban részesült, mivel a benne közölt művek vallás elleni támadásai „erőtlenek”, ami „erősen korlátozza e röpiratok politikai hatását”, miközben létezik egy szélesebb és mélyebb egyházellenes irodalom (Bessenyei, Verseygy, Martinovics és Csokonai művei), melyet a kötet elhallgat, s így nem demonstrálja, hogy az antiklerikalizmus a magyar irodalom fősodrához tartozik. SAUDAER JÓZSEF, „*Tépjétek le a sötétség bilincseit*”, It 1950/2., 125–126.

¹³ A szervezet nemcsak az Akadémia tagságát szűrte meg, hanem arról is gondoskodott, hogy a tudósok nyugati kapcsolatai a minimálisra szűküljenek: minden külföldi utat, idegen nyelvű publikációt jóváhagyáshoz kötött, sőt a belföldi közlemények megjelentetés előtti bemutatására is igényt tartott. HUSZÁR, *A hatalom rejtett dimenziói*, 51–53., 65., 119.

¹⁴ LUKÁCS, *Elnöki székfoglaló*, 19.

eljárások lehetővé tennék. Ez nem más, mint a sokat hangoztatott pártosság elve, melyet Lukács az újfajta irodalomtörténet-írás sarokpontjává emelt: enélkül a pusztaszaktudás csak nemkívánatos eredményekre vezethet. A sors iróniája, hogy a legtöbb kérdésben tökéletesen pártszerű filozófust hamarosan szovjet nyomásra konstruált vádakkal illetik majd, s egy rövid időre ideológusi szerepében hátrébb szorul, hogy aztán hamarosan megnövekedett befolyással térjen vissza.¹⁵

Lukács neve nem először szerepelt a háború után az Irodalomtörténet lapjain: az *Írástudók felelősségét* a folyóirat 1946-os évfolyamában recenziálta Kovalovszky Miklós, s ugyancsak ő bírálta Révai Ady-kötetét egy évvel később.¹⁶ Óvatos, mégis határozott bírálatban részesült mindkét mű: a marxizmust dogmatikus megközelítésmódként jellemezve a kritikus elutasította Ady költészetének és a francia szimbolizmusnak kizárólagosan társadalomtörténeti magyarázatát, és a lélektani, valamint az esztétikai szempontrendszer érvényesítését kérte számon a túltengő politikummal szemben. Kovalovszky elvi állásfoglalása közel esett a Társaság legtöbb tagjának nézetéhez. Mint azt hamarosan látni fogjuk, még az MDP dominálta államhatalommal ilyen-olyan formában együttműködő irodalomtörténészek jó része is idegenkedett minden olyan törekvéstől, mely az esztétikai elemzést mellőzte. Az Irodalomtörténet oldalain megbírált Lukácsban azonban a személyes sértettség emléke is munkálhatott, amikor elnöki székfoglalójában a „demokráciaellenes erők” ármánykodása ellen így tiltakozott: „Azt vetik szemünkre, hogy jogosulatlanul politizáljuk a magyar irodalmat és irodalomtörténetet, hogy ezzel háttérbe szorítjuk vagy egyenesen meghamisítjuk annak esztétikai szemléletét”, miközben elfelejtik, folytatta Lukács, hogy „a legjobb és legnagyobb magyar irodalom *mindig* politikai irodalom volt.”¹⁷ Egyértelművé tette, hogy nem sok babér terem majd innentől azok számára, akik a körvonalazott felfogással képtelenek azonosulni: beszámolt arról, hogy egy friss Petőfi-kiadást el kellett kobozni, mivel a válogatás nem a megfelelő képet tükrözte a költőről.

Hosszú beszédében a magyar irodalom és irodalomtudomány fejlődéstörténetének sajátosságait részletesen elemezve, a polgárinak nevezett tudományosság megközelítésmódjait éles bírálatban részesítve jelölte ki Lukács a magyar irodalomtörténet művelői számára a követendő utat. Ennek az elvi programnak a megvalósítása azonban, melynek intézményes kereteit a Társaság jelentette volna, nem sikerült maradéktalanul. A marxizáló beszédmódot egyik évről a másikra sikerült dominánssá tenni, s a marxizmus-leninizmussal végképp összeegyeztethetetlen nézeteket kiszorítani a nyilvánosságból – ez nem kevés. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az elkövetkezendő években a Társaság aktívabb tagjai közül többen a Lukács által megfogalmazott direktívák puhítására törekedtek, azokkal nyíltan vagy burkoltan szembefordultak, de olyan is előfordult, hogy egyszerűen a tudományos műhelyek dinamikája közötti különbség vezetett nem kívánt hangsúlyeltolódásokhoz az irodalomtörténeti kutatásban.

¹⁵ Vö. Alekszandr SZTIKALIN, *Lukács György moszkvai tükörben, 1949–1972*, Múltunk 2001/4., 218.

¹⁶ KOVALOVSKY Miklós, *Lukács György: Írástudók felelőssége*, It 1946, 38–41.; K[OVALOVSKY Miklós], *Révai József: Ady*, It 1947, 69–71.

¹⁷ LUKÁCS, *Elnöki székfoglaló*, 1.

A kultúrpolitika irányítói az irodalomtörténet átírását nem pusztán szakmai feladatnak tartották, hanem a társadalom átformálásának „harci eszközeként” tekintették rá, a tudatformálás egyik módjaként. Mivel azonban a Párt a korábban nem uralkodó társadalmi csoportok összességéként felfogott „népet” reprezentálja, a központilag irányított pártos művelődés egyszersmind a nép önművelése is: ezt nevezték kultúrforradalomnak. Ebben a folyamatban a kettős kötődésű Párt a közvetítő szerepet játssza a művelődés forrásai (az írók alkotásai) és a nép közt, szólt az elmélet. A polgári világban ez az összekötő kapocs hiányzott, s ezért a nép kénytelen volt a klasszikusok helyett a számára termelt, az önművelést és osztályöntudatra ébredést megakadályozó ponyvairodalom olvasására szorítkozni. A kulturális forradalom perspektívájában a pártelit iránymutatása szükségképpen egybeesik a nép igényeivel, s amint arra a Népművelési Minisztérium egyik munkatársa rámutatott a kultúrforradalom egyik legfontosabb ágensének a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot szánták.¹⁸

Ez a szereptulajdonítás a gyakorlatban többféle, de egymással szorosan összefüggő funkció betöltésére tette hivatottá az intézményt. Egyrészt az irodalom széles körű népszerűsítését, valamint az új tudományos eredmények bemutatását országszerte, elsősorban a nevelőknek, tanítóknak, magyar szakos középiskolai tanároknak, akik a hivatalos álláspont szerint általában nem megfelelő, elavult vagyis nem marxista-leninista szellemben oktatták a fiatalságot. Ennek a feladatnak a betöltésére vállalkozott a Társaságon belül 1951 augusztusában megalakult előadói szakosztály, mely később beolvadt a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatba. Másrészt a Társaságnak gondoskodnia kellett az irodalomtörténeti közeg megújításáról is. Az irodalom történetének átírását nem egy szakmai elitre bízták volna, melyet gyakran „céh”-ként bélyegeztek meg,¹⁹ hanem azoknak a politikai szempontból is közeledni igyekvő általános és középiskolai tanároknak a bevonásával képzelték el, akiktől azt feltételezték, hogy „népközeli” káderként fogják ellensúlyozni a „céhbeli” irodalomtörténészek még mindig meglévő polgári elfogultságait.²⁰ Éppen ezért azt is elvárásnéként támasztották a Társaság felé, hogy nagymértékben vonja be munkájába az egyetemről és az esti egyetemről kikerülő, rendszeres marxista-leninista képzésnek már valamilyen formában alávetett fiatalokat.

„A Társaság káderképző munkája elsősorban a munkaközösségekben folyik” – állapította meg egy 1951-es kimutatás az intézményben végzett munkáról,²¹ arra utalva,

¹⁸ VIHAR Béla, *Az irodalom útja a néphez*, It 1952/2., 248–254.

¹⁹ Lásd például NAGY Miklós, *Az Irodalomtörténeti Kongresszus előadássorozata az irodalomtörténeti kutatás helyzetéről és feladatairól*, It 1952/1., 118.; *Rövid beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság működéséről – 1953. január–május*, It 1953/1–2., 252. E gazdaságtörténeti fogalom alkalmazása az irodalom területén Marx nyomán terjedt el, vö. BÓKA László, *Marx tanítása a haladó hagyomány felhasználásáról*, 1953/1–2., 2. Lásd még *Irodalomtörténet és kritika. Ankét a Szovjetunió Írószövetségében*, It 1949/2., 190.

²⁰ Nagy Péter küldte meg Bókának a Közoktatási Minisztérium listáját a „kiváló budapesti magyar szakos tanárokról” és a „kritikai munkára bevonható vidéki magyar szakos pedagógusokról”, akiktől az It-be kritikákat lehetne kérni. Nagy Péter (Magyar Írók Szövetsége Kritikai Szakosztály titkára) az Irodalomtörténet Szerkesztőjének, Budapest, 1952. március 31., MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/6.

²¹ *Kimutatás az Irodalomtörténeti Társaság munkájáról*, Budapest, 1952, MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/6.

hogy a nevelés vagy az átnevelés nem korlátozódik az egyetemi szintésre. Valóban, a Társaság és az Irodalomtörténet életében egyaránt kulcsszerepet játszottak az egyes korszakokra specializálódott munkaközösségek: ezekben kezdődött meg a magyar irodalomtörténet marxista-leninista szemléletű átírásának munkája, mely több köztes állomás és másfél évtized után 1964-ben érkezett el a nagyszabású szintézisig.²² Az itt folyó műhelymunkából nőtt ki 1956-ra az MTA Irodalomtörténeti Intézete – nem véletlen, hogy a szaktudományos intézet megalapításának tervét legerélyesebben a Társaság rendezvényein sürgették. Bármilyen komoly változásokon ment át az egyes szerzőkről és korszakokról alkotott kép a Spenót megjelenéséig, ha a magyar művelődéstörténetben rendkívül nagyhatásúnak bizonyult marxista-leninista irodalomtörténeti összefoglalás genealógiáját kívánja majd valaki vizsgálni, elkerülhetetlen lesz, hogy számot vessen e munkaközösségi vitákkal, s azoknak a nézeteltéréseknek az eredetével, mely a későbbi intézeti tudósok és az egyetemi oktatók között feszültek. Az Irodalomtörténet nem csupán összefoglalókat közölt a lefolytatott megbeszélések többségéről, hanem az Irodalomtörténeti Közlemények 1953-as újraindulásáig többnyire itt publikálták a kutatások részeredményeit is, a szerzői portrékat, korszakvázlatokat és az ezekhez kötődő hozzászólásokat, leveleket.

A munkaközösségek közül a Kardos Tibor és Klaniczay Tibor által vezetett régi magyaros műhely bizonyult a legtevékenyebbnek: voltaképpen ez volt az egyetlen, amelyben mindvégig rendszeres munka folyt. Ennek eredményeként a folyóiratban nagy – Bóka Lászlónak az első irodalomtörténész kongresszuson elhangzott értékelése szerint túlságosan nagy²³ – arányban szerepeltek a korszakot érintő tanulmányok, különösen akkor, ha figyelembe vesszük a kultúrpolitika preferenciáit. Lukács programadó beszédében is felbukkant az a nézet, hogy a régi magyar irodalom kutatása némileg időszerűtlen, részben a történelmi ismeretek bizonytalansága miatt, részben mert a szocialista realizmus megteremtését célzó erőfeszítéseket kevéssé segíti.²⁴ De nemcsak ő tekintett bizalmatlanul a kutatási területre. 1949-ben Klaniczay Tibor sürgetőnek érezte vitailés rendezését a régi magyar irodalom tanulmányozásának létjogosultságáról, mivel felmerült, hogy az új középiskolai tantervben ne szerepeljenek efféle művek.²⁵ A huszitizmus, a magyar ősköltészet, a népköltészet vagy a kuruc költészet vizsgálata e fenyegetettség közepette nyert nagy hangsúlyt: Klaniczay és kutatócsoportja ezzel próbálta ellensúlyozni a régi magyar irodalom túlnyomóan egyházi és főúri kötődését.²⁶ A humanista szerzők pedig Sztálin orosz történelemre, illetve a

²² *A magyar irodalom története*, I–VI., főszerk. Sötér István, Akadémiai, Budapest, 1964–1966. A továbbiakban közismert nevén, Spenótként emlegetem.

²³ Vö. NAGY Miklós, *Az Irodalomtörténeti Kongresszus*, 126.

²⁴ LUKÁCS, *Elmőki székfoglaló*, 27–28.

²⁵ *A régi magyar irodalom ártértékelésének kérdése*, It 1950/1., 60.

²⁶ Ahogy az éles hangú vita során Komlós Aladár rámutat, a részben Klaniczay által írt 1949-es gimnáziumi tankönyvben még szó sem esik a népköltészetéről. (Uo., 70.) Az Irodalomtörténet egyik korábbi számában viszont Szabolcsi Miklós épp a népköltészet tárgyalásának mellőzése miatt mond megsemmisítő bírálatot Gerézdi Rabánról, akinek tanulmányában „a magyar irodalomtörténetírás két komoly ideológiai hibája tükröződik: az egyházi elem túlbecsülése, amely Alszegegy Zsoltnak és környezetének volt sajátja, és amely az ideológiai harc mostani állásában különösen veszélyes, s a folklóre elhanyagolása, amely politikai célokat szolgált, a parasztság, illetve a jobbágyág háttérbe szorítását.” SZABOLCSI

keleti és nyugati fejlődéstípus elkülönítésére vonatkozó megállapításai nyomán mint a nemzetinek vélt központosító törekvések és a hazafiasnak ábrázolt harcok támogatói voltak menthetők Molnár Erik kozmopolitizmus-vádjával szemben.²⁷ Bár Klaniczayéknak újra és újra sikerült biztosítani a régi magyar irodalom kutatásának lehetőségfeltételeit,²⁸ a támadások a későbbiekben sem szűntek: mint jeleztem, még az 1951. decemberi kongresszuson is előkerült a kérdés, és ott elmondott előadásának számottevő részét fordította Klaniczay a tudományterület létjogosultságának igazolására.²⁹ Mivel az ELTE BTK dékánja akkoriban épp Bóka László volt, s a pesti egyetem professzorainak többsége hozzá hasonlóan gyanakvással szemlélte az elődeik, vagyis Négyesy László, Császár Elemér, Alszeghy Zsolt és Horváth János számára oly kedves kutatási irányt, a felsőoktatásban éppolyan kevésbé volt biztosítva a terület jövője, mint a Társaság még kevésbé intézményesített, tollvonással megszüntethető munkaközössége révén. Ezért vált Klaniczay szívügyévé egy a régi magyarosoknak biztos hátteret nyújtó kutatóintézet alapításának ötlete, s ezért állította kivételesen jó szervezőképességét az ügy szolgálatába, hogy amikor a politikai feltételek beértek rá, végül megalakulhasson az MTA Irodalomtörténeti Intézete.

A régi magyaros műhely aktivitásával nehezen tudta felvenni a versenyt a többi munkaközösség, s így a kultúrpolitikai vezetés elvárásai az irodalomtudományos kutatás súlypontjaival kapcsolatban nem teljesülhetett. A Társaság azonban, mint már utaltam rá, egyébként sem működött olyan hatékonyan, hogy az a pártelit megelégedésére szolgált volna: az MDP Agitációs és Propaganda Kollégiuma a hibák forrását abban látta, hogy a Társaságban folyó munka nem elég „elvi” és kevésbé átgondolt.³⁰ E bírálat valódi jelentőségét akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük: miután a marxizmus-leninizmus feltárta a világ működésének objektív, megkérdőjelezhetetlen igazságát, mindenfajta hiba csakis az elmélet nem megfelelő mélységű elsajátításából, netán annak elutasításából eredhet. Ennek oka viszont vagy a szellemi képességek fogyatékoságában keresendő, vagy abban, hogy az illető képtelen levetkőzni a polgári gondolkodás maradványait, akár azért, mert nem veszi azokat észre, akár azért, mert nem is törekszik erre. Ha valaki jelét adja, hogy képes összetett gondolatrendszerek megértésére, ám ennek ellenére elemzései ideológiai hibákat rejtenek, akkor vagy belső önvizsgálatra van szüksége, melynek eredményét ajánlott nyilvános önkritikában a világ elé tárnia, vagy tudatos aknamunkáról van szó, szabotázsról, melyet végső esetben jogi felelősségre vonás is követhet a szocialista törvényesség szellemé-

Miklós, Szemle [A Magyar századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez című Horváth János emlékkönyv kritikája], It 1949/2., 345.

²⁷ Különösen Gerézy Rabán tolta előtérbe ezt a tételt: *A régi magyar irodalom átértékelésének kérdése*, 66.; *Vita a magyar humanizmusról*, It 1950/3., 43.

²⁸ Ezzel kapcsolatban igen értékes megfigyeléseket tartalmaz: JANKOVITS László, *Mikor, hogyan kezdődött? 1000. A magyar nyelv ősmagyar korának eleje? A keresztény magyar királyság létrejötte? = A magyar irodalom története*, I., *A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László – ORLOVSZKY Géza, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Budapest, 2007, 18–35.

²⁹ Vö. NAGY Miklós, *Az Irodalomtörténeti Kongresszus*, 120.

³⁰ *Kéziratok jegyzőkönyv, h. n. [Budapest], d. n. [1952]*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/1.

ben. Ebből a logikából következik, hogy minden „hibás” cikk, eredménytelen „vita”, feloldatlan nézetkülönbség rejtett fenyegetésként jelentkezett a rendszer fenntartói számára. Az imént vázolt rendszer következetessége ugyan illúzió, hiszen a politikai hatalom megőrzése végett instrumentalizált marxista-leninista elmélet maga is folyamatosan módosult, a fikció fenntartásában azonban a politikai elit érdekelt volt saját pozíciójának védelme érdekében, s azért is, mert ezen hallgatolagos megegyezés felmondása személyes biztonságot veszélyeztette volna.

Innen érthető meg, hogy a kezdetben Waldapfel József, majd a harmadik számtól kezdve Barta János és Klaniczay Tibor szerkesztette³¹ Irodalomtörténet mint a Társaság reprezentatív kiadványa és nem melleleg akkor az egyetlen magyar cikkeket közlő szaktudományos folyóirat³² miért válthatott ki elégedetlenséget annak ellenére, hogy jóformán minden szám a szovjet irodalomtudomány eredményeinek ismertetésével, többnyire teljes szovjet cikkek közlésével kezdődött, és a marxizmus klasszikusai Sztálint beleértve állandó szereplői voltak a tanulmányoknak. Amint a Társaság tevékenységéről szóló beszámolók visszatérően megállapították, a viták sokszor nem vezettek eredményre,³³ s ez bizonyult olyan jelenségnek, mely a kultúrforradalmat veszélyeztette. Akár tudatos taktika volt, akár őszinte igyekezetből fakadt, néhány irodalmár azzal hátráltatta a marxista-leninista átértékelés közösségi munkáját, hogy az összes egyáltalán szóbahozható szerző minden korszakát igyekezett haladó hagyományként feltüntetni – Komlós Aladár talán mindenki másnál többször nyúlt ehhez az eszközhöz. Ennek lehetséges fogásai közé tartozott a hazafiasság túlhangsúlyozása,³⁴ vagy a társadalomkritikai megjegyzések felnagyítása és programba rendezése.³⁵ Az ilyen típusú elemzések azonban viszonylag könnyű célpontot jelentettek még a minisztériumi tisztviselőknek is, és rendszerint meg is kapták az „ellentmondások elkendőzése” és „túlzott aktualizálás” vádját. Ennél gyakran nagyobb kihívást jelentett, ha valaki a társadalmi környezet rajzát alakította úgy, hogy az adott költő, ha haladónak nem is tűnhetett fel, mindenesetre az adott korszakban elfogadható magatartást tanúsított, s így inkább a társadalom visszamaradottsága akadályozta abban, hogy a benne csíráként megbúvó haladó szellem szárba szökkenjen. Ennek volt mestere Barta János, aki filozófiai iskolázottságának köszönhetően a marxista dialektikát is hatékonyabban tudta működtetni. Barta ilyen módon sikerrel újraintegrálta például az 1849 utáni Arany-műveket a kánonba, de azt is hozzá kell tennünk,

³¹ Vö. *Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953. december 18-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Aulájában tartott közgyűléséről*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/2.

³² Az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ által kiadott Irodalomtudományi Értesítő külföldi, főként szovjet kutatók cikkeit jelentette meg.

³³ Lásd például *Vita a XVIII. század magyar irodalmáról*, It 1949/2., 242–251.; *Jókai*, It 1950/1., 56–60.

³⁴ Lásd például HEGEDŰS Géza, *Irodalmunk barca a nemzet függetlenségéért*, Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1951.; KARDOS Tibor, *A költő Zrínyi Miklós*, Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1951. Vö. VIHAR, *Az irodalom útja*, 252.

³⁵ Lásd például VARGHA Balázs és SZAUDER József vitáját: SZAUDER József, *Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei I–II.*, It 1951/1., 125–128.; VARGHA Balázs, *Volt-e programja Csokonainak? Hozzászólás Szauder József bírálatához*, It 1951/3., 338–341.; SZAUDER József, *Válasz Vargha Balázs megjegyzéseire*, It 1951/3., 341–342. Lásd még *Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt?*, It 1950/1., 48–56.; KARDOS Pál, *Tóth Arpádról*, It 1951/2., 218–224.

hogy mindezt egy marxista irodalomtörténet keretébe ágyazva tette, melynek következetessége felett őrködött is, és bizony nem habozott fellépni, ha úgy ítélte meg, egy-egy pályatársa túlfeszíti a lehetséges kereteket. Így részesült elmarasztalásban többek közt Gálos Rezső Bessenyei szellemi fejlődésének nem megfelelő bemutatásáért.³⁶ Ez volt az ára annak, hogy szerkesztőségének ideje alatt a régi irodalomtörténész gárdából még jelen lehettek néhányan az Irodalomtörténet oldalain. Az is kétségtelen, hogy tevékenységét nem övezte maradéktalan lelkesedés a kultúrpolitikai káderek körében, melyet jelez 1952-es elmozdítása az ELTE-ről és az Irodalomtörténet szerkesztői székéből. Debrecenbe helyezése azonban egyúttal azt a célt is szolgálhatta, hogy a széles, nemzetközi látókörű tudós figuráját a helyi irodalmár közegben lehetőleg ne másvalaki, például Hankiss János jelenítse meg.³⁷

Barta viszonylagos háttérbe szorulása csak egyik kései epizódja a Társaságon belüli hierarchia változásának. 1950 szeptemberében az irodalmi intézményrendszer újabb nagy átalakítási hulláma közepette³⁸ a vezetőség az MDP Agitációs és Propaganda Kollégiuma elé javaslatot terjesztett a szervezeti megújulásról, melyet 1951 elején az meg is tárgyalt, és jóváhagyta, hogy félhivatalosan bevonják a tisztikar munkájába Bóka Lászlót, Horváth Károlyt, Horlai Györgynét és Koczksás Sándort. Ez azonban nem jelentett lényeges változást, ugyanis Bókát leszámítva a többiek kevésbé aktivizáltak magukat, különösen Koczksást érte bírálat passzivitása miatt. Az Irodalomtörténet csak több hónapos csúszással jött ki a nyomdából, a Társaság reprezentatív sorozata, a Magyar Klasszikusok kiadása nem sokkal indulása után máris lemaradásban volt, a Művelt Népnél kiadott Nagy Magyar Írók című monográfiásorozat esetlegesen szerveződött. A közgyűlést sem sikerült összehívni: 1952 elején a Társaság vezetőségi ülésén az egymással kevésbé rokonszenvező Király és Waldapfel egymásra mutogatott a felelősség megállapításának kérdésében. Waldapfel szerint a decemberi akadémiai nagygyűlés bezárása után közvetlenül kellett volna lefolynia, csakhogy a titkár egészen váratlanul közölte, hogy nem tartható meg az esemény. Utóbbi szerint azonban éppen az elvi referátumra Lukács iránymutatása nyomán felkért Waldapfel ingadozása, s így az elvi referátum hiánya okozta, hogy a közgyűlés tolóddott. A vita során a változás szelét megérező Waldapfel a Társaság vezetőségének nagyarányú átalakítását sürgette, mert nézete szerint időszerűtlenné vált a kizárólag párttagokból és Bókából álló elnökség összetétele. Az új tisztikar kialakításával és megszervezésével, illetve a társasági alapszabály megfogalmazásával Királyt bízták

³⁶ BARTA JÁNOS, *Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza*, It 1952/3–4., 575–582.

³⁷ Hankiss és Barta között nem volt felhőtlen a viszony. Két évvel Barta Debrecenbe helyezése után, azon a kibővített választmányi ülésen, melyre a „polgári” irodalomtörténészek jelentős részét meghívták, Hankiss felszólalt, hogy a vezető káderek vessenek véget a cenzurális eljárásoknak. Barta ezt részben saját gyakorlatának bírálataként értette. Azzal felelt, hogy az olyan lektori beavatkozások, melyeket ő kért például Gálos Rezsőtől szükségesek voltak a mű megjelentetéséhez, sőt Szauder Józsefnek személyesen kellett kezességet vállalnia, csak így jöhetett szóba kiadása. *Az Irodalomtörténeti Társaság 1954. március 15-én tartott ülésének hozzászólásai*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/3.

³⁸ Többek közt 1950 nyarán alakult meg az Írószövetség pártszervezete, megszűnt a Forum, ősszel átalakult a Csillag szerkesztősége és elindult az Irodalmi Újság, az év végére pedig létrehozták a Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaközösségét.

meg, akinek azonban Lukács elé kellett járulnia, hogy megbeszélje vele feladatait, különös tekintettel a személyi kérdések jóváhagyására.³⁹

A tisztújító közgyűlés 1952. május végén ült össze, mely a Társaság irányítását Lukács elnöki pozíciójának megerősítése mellett az ügyvezető elnökké előlépett Bóka László és az új titkár, Pándi Pál kezébe adta, az elnökséget Barta, Király, Tolnai és Waldapfel alkották, Szabolcsi, Klaniczay és Horváth Károly a számvizsgáló bizottságban kapott helyet, míg Vargha Kálmánra jegyzőként számítottak.⁴⁰ A Társaság irodavezetője Vargha Balázs lett, s ez nem csupán adminisztratív feladattal látta el a Népművelési Minisztérium dolgozóját, hiszen egyrészt a titkárral együttműködve összeállította és felterjesztette a vezetőség elé a szakmai programot, másrészt kapcsolatot tartott az MTA I. Osztálya több vezető pozícióban lévő tagjával, s konzultált velük a Társaság életében felmerülő kérdések kívánatos rendezéséről.⁴¹ Az Irodalomtörténet szerkesztése Bókának jutott, míg a veterán baloldali Földessy Gyulát a Társaság tiszteleti tagjává választották.

Pándi a társasági munkában rendkívül tevékenynek bizonyult. Pár hónapos titkári tapasztalata alapján levelet fogalmazott az akadémiai tisztségviselő Waldapfel Józsefnek, melyben a Társaság elégtelen működésének orvoslására szólítja őt fel, megállapítva, hogy maga Waldapfel és Bóka egyéb elfoglaltságaik miatt meglehetősen passzívak, az MTA Irodalomtudományi Bizottsága pedig túlságosan szabadjára engedte a gyepelt.⁴² Ilyen körülmények között a „Társaság vezetősége hovatovább reprezentatív szervvé alakul, amelynek nincs lényegi beavatkozása az ügymenetbe”, az adminisztratív munka pedig „liberális, rendszertelen, felületes”, a tisztségviselők nem érzik át, hogy milyen felelősségteljes állami pozíciókat töltenek be. Különösen a Magyar Klasszikusok megjelenésének akadozását látta olyan problémának, mely „súlyos károkat okoz a kultúrforradalomnak”, de azt is veszélyesnek tartotta, hogy a vidéki kutatók munkáját kevés kivételtől eltekintve „nem sikerült ellenőrzés alá vonni.” Általában véve kifogásolta, hogy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság az irodalomnépszerűsítésen kívül nem tölti be funkcióit, nem képes központosítani, összefogni, irányítani, ellenőrizni a hazai irodalomtörténet-írást. Pándi e „hiányosságok” felszámolására fordította energiáit, ám a titkárrá választását követő évben olyan események következtek, melyek feladatának újragondolására készítették.

A vezetőségváltás nehézségeit és a papírellátás akadozását sejteti, hogy 1952/53-ban fél éven keresztül nem jelent meg a folyóirat, s így fordulhatott elő, hogy az Irodalomtörténet látványosan megelőzte korát: már 1952-es évfolyamában beszámolt Sztálin haláláról. A furcsaság magyarázata természetesen nem más, mint hogy az az évi 3–4. összevont szám csak 1953 áprilisában jelent meg, így a szerkesztőknek még volt idejük egy rövid megemlékezést csempészni az élére. A szovjet diktátor halála

³⁹ *Kézírtos jegyzőkönyv, h. n. [Budapest], d. n. [1952], MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/1.*

⁴⁰ *Rövid beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság működéséről, 1952. április–december, It 1952/3–4., 600–604.*

⁴¹ PÁNDI–BÓKA, *Jelentés.*

⁴² Pándi Pál Waldapfel Józsefnek, h. n. [Budapest], 1952. október 9., MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/2.

nemcsak a nagypolitikában indított el átrendeződési folyamatokat: áttételesen a Társaság életében és az Irodalomtörténet szerkesztői gyakorlatában is érezte hatását, megtámogatva az SzK(b)P előző év végén lezajlott XIX. kongresszusának begyűrűző következményeit. Mindenekelőtt a viták hangütése mutat változást: nem véletlen, hogy a szerkesztőség szükségesnek tartotta a vitacikkeket óvatoskodó lábjegyzettel ellátni, miszerint azokkal nem mindenben ért egyet. A viták már Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése és az új kormányprogram előtt megindultak. Komlós Aladár például egy június elején tartott munkaközösségi ülésen felelevenítette a fordulat éve előtt hangoztatott nézetét a „kozopolita költészet” 1880-as évekbeli vitájáról,⁴³ melynek egyik tétje a városi polgári kultúra és Komlós háteréből adódóan kimondatlanul is a zsidó polgárság előremutató jelentőségének bemutatása volt: ennek az álláspontnak az újrafogalmazása elképzelhetetlen volt a sztálinista antiszemita perek idején. De nem csak ez a cikk tartalmazott merészebb észrevételeket. Az 1952/53-as tanévre megjelent gimnáziumi tankönyvben Makay Gusztáv Babits és Kosztolányi kedvezőbb megítélését üdvözölte és a diákjaira hivatkozva kifogásolta, hogy Ady bemutatása, mely Révai József tanulmányát követi, alig foglalkozik az istenes versekkel, a Léda-szerelemmel, nem elemzi a „szenvedélyes polgári életvágyat” kifejező költeményeket vagy a halál-verseket.⁴⁴ A régi magyaros munkaközösség vitáin is érezhető volt a feszültség. Nemcsak Gerézi Rabán előadását kellett újfent – némi eufémizmussal – ideológiailag zavarosnak minősíteni, hanem Geréb László népiességről szóló referátumának vitája során is szokatlan vélemények hangoztak el: a hozzászólók némelyike már Orczy Lőrincet is a haladó hagyományokhoz sorolta, mely természetesen kiprovokálta Szabolcsi Miklós és Pándi pártszerűsége ügyelő beavatkozását.⁴⁵

Pándi a marxista-leninista irodalomtörténet-írás hatékonyságának növelését szerette volna elérni, nagyobb elvi szigor érvényesítése révén, mely nem adna lehetőséget a kérdések megkerülésére. Az 1953 májusában rendezett választmányi ülésen ennek akadályát az erőteljes és biztos vezetés hiányában látta, mely nem is burkolt kihívást jelentett a számos közfunkciót párhuzamosan betöltő Bóka felé. Bár a Társaság működésében mutatkozó hibákat hasonlóképp ítélte meg a két irodalomtörténész,⁴⁶ a pesti egyetem dékánja elsősorban a tagok önkéntes tevékenységének élénkülésétől várta volna az irodalomtudomány öt éves tervében felvázolt feladatok megoldását, melyek közül a legfontosabb a marxista-leninista irodalomtörténeti tankönyv megírása volt. Pándi azonban ezt megoldhatatlannak tartotta az adott szervezeti keretek között, s a Társaság munkaközösségeire alapozva szaktudományos kutatóintézet felállítását látta szükségesnek. Ennek megalapításáról 1953 közepén már parthatározat volt, s a Társaság 1953 első féléves munkájáról Bóka és Pándi olyan jelentést fogalmazott az MTA-nak, melyet csak tudományos intézetek számára írtak elő. A dokumentum hangsúlyt fektetett arra, hogy beszámoljon az intézetté alakulás előkészületi munkáiról: „Ez elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a munkaközösségeket igyek-

⁴³ KOMLÓS Aladár, A „Kozopolita költészet” vitája, It 1953/1–2., 178–192.

⁴⁴ MAKAY Gusztáv, Újabb irodalmunk történetének gimnáziumi tankönyve, It 1953/1–2., 199., 197.

⁴⁵ Rövid beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság működéséről, 1953. január–május, It 1953/1–2., 254.

⁴⁶ Lásd Bóka László 1953. március 26-i beszámolóját a 20. századi munkaközösségek hibáiról. Uo., 255.

szik szilárdabban megszervezni, a tagoknak konkrét kutatási feladatokat adni, s munkájukat folyamatosan ellenőrizni.⁴⁷

A központi feladat, mint említettem, már ekkor egy marxista-leninista szintézis megteremtése volt, a sokféle egyetemi jegyzetet felváltó, monumentális többkötetes kézikönyv megírása – természetesen szovjet ösztönzésre.⁴⁸ Az 1953 nyarán induló vállalkozás átfogó irányítására a Tudományos Minősítő Bizottságban elnöklő akadémikust, Tolnai Gábort szemelték ki, aki egyben az első kötet főszerkesztőjének is jelöltek,⁴⁹ s a társasági munkaközösség élén is felváltotta Kardos Tibort. A további köteteket Waldapfel, Sötér és Bóka, vagyis a munkaközösségek akkori vezetőinek felelősségi köréhez sorolták, és a tervek szerint 1956-ra kellett volna elkészülni a teljes kézirat tömeggel. A kiadvány alapvető elvei és struktúrája a Tolnai által vázoltak szerint már a későbbi Spenót elgondolásait és felépítését előlegezik, azzal a különbséggel, hogy a munkálatok folyamán a Bessenyeiig terjedő első és a 20. századot tárgyaló utolsó kötet is kettévált, kialakítva a jól ismert hatkötetes rendszert. Bár a kötetek nem készültek el, sőt az 1954 szeptemberére betervezett rövid magyar irodalomtörténet sem jelent meg (ezt Bóka szerkesztette volna), a témák és szerzők felosztása az MTA I. Osztályának felügyelete mellett a társasági munkaközösségeken keresztül a kézikönyv munkálatai kapcsán folytatódott. Miközben a Társaság működésének akadozása és a Magyar Klasszikusok sorozat ismételt csúszásai továbbra sem erősítették Bóka pozícióját, a nyilvános beszéd új kormányprogram által teremtett lehetőségeinek határait az irodalomtörténészek is kezdték lassan kitapasztalni, s 1953 őszétől egyre inkább úgy tűnt, hogy a politikai változások maradandónak bizonyulnak. Ez új szövetségek létrehozását tette lehetővé, melyek döntő módon járultak hozzá a magyarországi irodalomtudomány intézményrendszerének átalakításához.

A fiatalok közül Pándi, Szabolcsi és Klaniczay ugyanis az 1953 decemberében tartott közgyűlésen, mely Horváth Jánost (távollétében) tiszteleti taggá avatta, elérkezettnek látták az időt az irodalomtudomány szervezeti kereteinek felülvizsgálatára, és megkérdőjelezték azokat az elveket is, mely alapján a szakmai program irányításában és kivitelezésében részt vevő munkatársakat kiválogatták. Az említett három irodalomtörténész Barta János és Sötér István óvatos támogatásától kísérve összehangolt offenzívát indított a Társaság vezetőségének idősebb tagjai, az Akadémia és az Oktatásügyi Minisztérium funkcionáriusai ellen. A megnyilatkozások hangütése indokolttá teszi a harci metaforika alkalmazását. Pándi a Társaság működését lesújtó kritikával illette, a tudományos kutatók távolmaradását, a szakmai színvonal esését, a Magyar Klasszikusok és a Nagy Magyar Írók szerkesztésének gyér eszmeiségét kárhoztatta. Az Irodalomtörténet szerkesztésében ugyan előrelépést érzékelt és üdvözölte, hogy Bóka felpozícionálta, többoldalúvá tette a folyóiratot, tágitva annak munkatársi körét – itt első helyen Bán Imrere utalt –, kifogásolta, hogy a szerkesztőbizottság elhanyagolható szerepet játszik. Az MTA I. Osztályát azzal vádolta, hogy az nem teremt olyan légkört, mely szabad viták kialakulásához vezetne, sőt olyan vezető tu-

⁴⁷ PÁNDI–BÓKA, *Jelentés*.

⁴⁸ *Számoljuk fel az irodalomtudomány elmaradottságát*, It 1953/3–4., 257.

⁴⁹ TOLNAI GÁBOR, *Az egyetemi irodalomtankönyv műfajának kérdése*, It 1954/1., 69–71.

dósok, mint Tolnai Gábor vagy Waldapfel türelmetlenségükkel, a szükséges éberség szektáns eltorzításával egyenesen elriasztják a nem-kommunista kutatókat, akik szövegkiadások munkálataiba temetkeztek vagy a bibliográfiák készítésének semleges területére húzódtak vissza. Míg korábban az MTA szerveinek ellenőrző funkciójának megerősítését sürgette, ezúttal kifejezetten hangsúlyozta, hogy az Akadémiának nem ellenőrnek, hanem elvi irányító szervnek kell lennie. Pándi félig burkolt kritikáját Szabolcsi még inkább kiélezve Bóka ellen irányította, s a kissé megszeppent egykori szociáldemokrata kultúrpolitikus igyekezett Királyra hárítani a felelősséget, kevés sikerrel. Riadalma fokozódott, amikor Pándi nyilatkozatára ráerősítve Sötér az oktatásügy minisztériumi tisztviselőit kezdte bírálni, megállapítva, hogy azok nem tartják fontosnak a tudományos munkát, „nem szívügyük az, hogy az egyetemeken, vagy bárhol a középiskolákban a tudományos munka komolyan kialakulhasson. És ez a közöny, ez a tudományos munka iránti értetlenség, fantáziátlanság, vagy közömbösség elmegy egészen le a helyi tanácsokig, a legkülönbözőbb bürokratikus szervekig és egynél sem talál segítséget a fiatal kutató, vagy akár az egyetemi tanár.” Bóka visszautasította e megállapításokat és szükségesnek tartotta kifejezni lojalitását az oktatásügyi miniszterhelyettes Andics Erzsébet és az MTA vezető tisztségviselői felé. Klaniczay ugyancsak egy Pándi által felvetett motívumot kifejtvé bírálta a bizalmatlanságot a „ténylegesen irodalomtörténész” káderekkel szemben, akik közül eddig csak keveseket állítottak vezető posztra. Az egy hónappal később tartott tisztújító választmányi ülés alapján nem nehéz kitalálni, Klaniczay kikre célozhatott, hiszen akkor mások mellett Baróti Dezsőt, Barta Jánost, Bán Imrét és Juhász Gézát választották be az elnökségbe, s közülük csak Barta viselt hasonló tisztséget addig.

Utolsóként éppen az a Barta János kért szót, akit néhány héten belül ügyvezető elnökké emeltek, s már csak ezért is érdemes külön figyelmet szentelni hozzászólásának, melynek fókuszában az Irodalomtörténet szerkesztési gyakorlata állt. Barta nehezményezte, hogy Bóka nem érvényesíti a korábban, vagyis Barta és Klaniczay 1949 és 1952 közötti szerkesztősége idején szokásos lektorálási módszert, s olyan cikkeket is enged megjelenni melyek úgyszólván nincsenek „megfürdetve”:

Annakidején [...] mire egy cikk megjelent, addigra már a szerkesztőség véleményével esetleg ellenkező megállapítások, nézetek már eltűntek belőle. Ezt annak idején úgy fejeztük ki, hogy „koalíciós cikkek” jelentek meg a folyóiratban. Körülbelül a szerkesztőség átadása idején azután az az elv győzedelmeskedett, hogy a szerző egyéniségének, egyéni szempontjainak nagyobb teret kell engedni, és ez nemcsak az apróbb, az egyetem falai közül éppen kikerült szerzőkkel, hanem különösen az illusztrikusabb [sic] szerzőkkel kapcsolatban is érvényesült olyan értelemben, hogy erősebb lektori beavatkozást nem tartott a szerkesztő szükségesnek, hanem közre adta a cikket minden vitatható pontjával együtt, legfeljebb egy szerkesztői megjegyzés kíséretében, amely azt közölte az olvasóval, hogy a szerkesztőség nem mindenben ért egyet a közölt cikkel.⁵⁰

⁵⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953. december 18-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Aulájában tartott közgyűléséről*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/2.

Barta utalása a „koalíciós” cikkekre körmönfont. A szónak akkoriban meglehetősen erős politikai konnotációja volt, a fordulat évét megelőző koalíciós időszakra utalt, melyben a kommunista párt taktikai megfontolásokból népfrontos kultúrpolitikát vitt. Ezzel azonban a párt a fordulat évében szakított, s aki továbbra is ennek szellemében tevékenykedett, az retorziókra számíthatott. Ebbe az értelmezési keretbe beleírva magát igyekezett távolságot teremteni a Révai-féle kultúrpolitika és saját egykori működése közt. Ugyanakkor az egyénieskedés beszüremkedését kifogásolva mintegy keresztbehúzza a kommunisták és nem-kommunisták között kialakítható frontvonalakat, hiszen az individualizmus bírálata a Révai-korszak egyik legfontosabb, anélkül ismert vesszőparipája volt, s a későbbiekben is megmaradt a szerepe. A lektorálás elhanyagolása azonban, mint Pándinál, egyszersmind a szerkesztőbizottság bevonását is sürgette, mely az új kormányprogram értelmében az egyszemélyi vezetéssel szembeni fölszóalásként is értelmezhető volt.

A „koalíciós” szerkesztésmód elmulasztására hozott konkrét példák azonban némiképp más megvilágításba helyezik e gyakorlat mibenlétét. Barta különösen a nagynevű irodalmárok írásainak kritikátlan leközlése ellen emelt szót, említve a félig-meddig elhatárolódó szerkesztőségi lábjegyzetek feltűnését. Mindössze két ilyen cikket találunk a Bóka-féle számokban: Makay Gusztáv tankönyvkritikáját, melyben egy utalás némiképp leértékeli a Barta által társszerkesztett második gimnáziumi szöveggyűjtemény szerkezetét a negyedikkessel szemben; illetve Komlós Aladár már említett Arany-tanulmányát, mely a Barta által jegyzett gimnáziumi tankönyvfejezetnek a kozmopolitizmus-vita eredetére vonatkozó megjegyzését minősítette le. Annyira hiú és kicsinyes lett volna Barta, hogy e két utalás váltotta volna ki tiltakozását a szerkesztői gyakorlat ellen? Nehezen hihető. A magyarázatot inkább az Arany pályafutását és kánonban elfoglalt helyét érintő vitákban kereshetjük. Komlós tanulmányának tágabb kontextusát a századvég szerzőinek, így főként Komjáthy-nak és Reviczkynek az újraértékelése jelentette, mely ekkoriban válik fontos kérdéssé, nem kis részben épp Komlós tevékenységének köszönhetően. Barta felszóalásakor mindössze néhány hét telt el a Komjáthyról rendezett munkaközösségi vita óta, melyen Komlós – Mátrai László heves tiltakozásától kísérve – igyekezett a költőt sokkal inkább Ady-elődtként, mintsem Babits előfutáraként feltüntetni, részben a költőt ért eszmei hatások újrarajzolása, részben pedig a formai újítások „haladó” vonásainak hangsúlyozása révén. Csakhogy az urbánus költők efféle átértékelése Arany 1849 utáni munkásságának megítélésére is hatással lehet, melynek mértéke attól függ, hogy azt milyen értelmezői eljárás segítségével közelítjük meg. Abban az Irodalomtörténeti Társaság vezető tudósai megegyeztek, hogy a Mód Aladár *Négy száz év küzdelem az önálló Magyarországért* című könyvében elítélően felemlített „ingadozó” Arany képével szembe kell szállni, ám abban nem voltak egységesek, hogy miként tegyék ezt. Bóka László például a balladákról nem nyilatkozott kedvezően, de aztán haladónak minősítette líráját. Barta ezzel szemben ekkor a nemzeti összefogást alátámasztó eposzokat értékelte nagyra, s nem tartotta helyesnek, ha Arany líráját megkísérlik a sötét tónusoktól megfosztani. Úgy értékelte, hogy ha Arany nem vált haladóvá, az elmagányosodásával magyarázható, ez pedig elsősorban a korszak

bűne. Sőtér István az említett Komjáthy-vita során úgy érezte, a költő túlértékelésével veszélybe kerülhet Arany kitüntetett helye, így hiába figyelmeztette a pedagógiai főiskola tanársegédje, Németh G. Béla, hogy Komjáthy új formai elemekkel is dolgozik, kitartott a vitában elfoglalt álláspontja mellett, miszerint Aranyhoz képest a másik szerző művei formai hanyatlást jelentenek.⁵¹ Bartát, noha számos kérdésben nem volt Sőtérrel egy véleményen,⁵² ezúttal hasonló aggodalmak mozgathatták: az urbánus tradíció előtérbe kerülése a korszak haladó áramlatainak tárgyalásakor kikezdhetheti az Arany forradalom utáni munkásságát egészenben elutasító véleményekkel szemben a költő számára nehezen kiküzdött státusát, mely a nemzeti egység megteremtésére törekvő költő képére alapult. Barta ekkori Arany-képe saját szerepfelfogásától sem volt független, vagyis az urbánus álláspont Komlós általi újrafogalmazásától nem azért idegenkedett, mert a népi ideológia sokkal vonzóbb lett volna számára, hanem azért, mert ez megbontja az általa kívánatosnak tartott nemzeti összefogást.⁵³

A Társaság tagjai közül többen voltak, akik a Budapest–vidék-ellentét mentén vélték értelmezhetőnek az Irodalomtörténet szerkesztési gyakorlatát. Bár a tudományos színvonal és a politikai meggyőződés szempontjából óriási különbségek voltak közöttük, jellemzően a vidéki egyetemek érett korú alkalmazottai képviselték ezt a nézetet. A munkás- és parasztabrázolások vizsgálatára szakosodott Geréb László szervezeti megoldást javasolt a vidéki kutatók helyzetbe hozására, akik nem tudnak áttörni a budapesti egyetemi oktatók és azok baráti köre alkotta „klikken” – neki ez a későbbiekben sem sikerült. Ugyanakkor hasonló véleményt hangoztatott az Irodalomtörténetben publikáló Barta és Bán Imre is, sikerrel, hiszen a választmányi ülésen utóbbi a vidéki kutatók bevonásáért felelős társasági tisztviselővé választották. Mint korábban utaltam rá, ennek a társadalmi körnek a bevonását elvben a kultúrpolitika is preferálta. Ez a szempont azonban csupán másodlagosnak tartható, ugyanis a törésvonalak nemzedéki ellentétek mentén éleződtek ki.

A szerkesztőbizottság mellőzése, illetve többnyire a pesti egyetem MDP pártszervezetéhez tartozó fiataloktól származó cikkek nagyarányú közlése ugyanis azt az üzenetet hordozták a Társaság tagjai számára, hogy Bóka a neki elkötelezett tudóspalántákat igyekszik helyzetbe hozni, mely egyúttal saját pozíciójának erősödéséhez vezetne. A rendkívül elfoglalt Bóka bizonyára tényleg nem csupán kényelmi szempontoknak engedett, amikor tanítványi körétől kért kéziratokat, hiszen a káderutánpótlás akadozása az irodalomtörténet területén is állandó témaként jelentkezett: politikai elvárás volt a marxista-leninista fiatalok bekapcsolása a tudományos körforgásba. Bóka iskolaépítési törekvései is látványosak voltak. A szóban forgó tanulmányok nagyobb része egyfelől Féja Géza és Németh László, másfelől Babits Mihály és Szerb Antal irodalomtörténeti konstrukcióit bírálta meg, többnyire Révaiból kiindulva, meglehe-

⁵¹ Vö. *Társasági hírek*, It 1954/1., 120. Lásd még NÉMETH G. Béla, *A Koszorú*, It 1954/1., 74–85.; NÉMETH G. Béla, *Három ellenzéki folyóirat a századvégről*, It 1954/3., 319–343.

⁵² Vö. például IMRE László, *Az ismeretlen Madách és Barta János pályakezdése*, It 2002/1., 37.

⁵³ Barta Arany-képéhez lásd még S. VARGA Pál, *Barta János és az egzisztenciális perspektíva. Néhány szó Barta János Arany-képéről*, It 2002/1., 44–52.

tősen egyszerű érvvezetéssel,⁵⁴ s mindehhez Bóka programtanulmánya szolgáltatta a pretextust, mely a haladó hagyományok helyesnek vélt vizsgálatának módszerét ismertette.⁵⁵ Ezek a törekvések két oldalról is ellenállást váltottak ki.

A fiatal, de már pozícióba került irodalomtörténészek, akik a közgyűlésen kirobantották a vitát, nem nézték jó szemmel, hogy Bóka őket megkerülve kíván egy új generáció számára teret engedni. Szabolcsi felszólalásában rámutatott: az irodalomtudomány területén nem a káderhiánya a fő probléma, hanem a vezetőség, elsősorban Bóka passzivitása, aki nem hajlandó szembesülni a már gyakorlott kutatók teljesítményével, nem vesz részt a munkaközösségi vitákon. Pándi a folyóirat szerkesztését bírálva érintette a kérdést: kifogásolta, hogy a folyóirat ideológiailag elhibázott és kiforrotlan dolgozatokat is közöl. Ezúttal nem arra kell gondolnunk, hogy a kifogásolt írásművek szerzői „ingadozó” politikai álláspontot képviseltek volna: Tamás Anna és Kispéter András *Apostol*-értelmezése például szemléletmódjában nem állt különösebben távol Pándiétól.⁵⁶ Ő csupán a kidolgozás módját kifogásolta, s inkább a kompetenciakörök megvonását tarthatta szem előtt a fiatalabb kommunista tudósok bírálatának megfogalmazásakor.

Barta János felszólalása szintén bírálja a pártszervezeti ifjak közleményeit, természetesen egészen más megfontolásból, melynek felfejtése azonban magyarázatot szolgáltat ahhoz, miért vette pártfogásba Pándiékát. A konfliktus tétjét számára elsősorban mesterének, Horváth Jánosnak az értékelése jelentette. Bár Horváth polgári irodalomtörténészként volt számon tartva, s művei állandó bírálat tárgyát képezték, teljesítménye és egykori tanítványainak lojalitása volt olyan erős, hogy megtartotta őt a viszonylag „progresszív” polgári szaktudós szerepében. A tudományos közélettől ugyan visszavonult, de akadémiai tagságát megtarthatta, bizonyos korlátok között továbbra is publikálhatott, és a pártállam látványos elismerésekkel (így A Munka Érdemrendje 1953-as odaítélésével)⁵⁷ próbálta demonstrálni saját nyitottságát. Noha nem kereste a hatalom kegyét,⁵⁸ még marxistává lett régi diákjai is látogatták, adtak a véleményére. Az Irodalomtörténet Bóka szerkesztette addigi három számában azonban némely fiatal példátlanul élesen támadta Horváthot, ráadásul az imént említett iskolás módra megírt cikkekben, melyek épp a Horváth által képviselt tudományos igényesség minden korábbit alulmúló megcsúfolásának tűnhettek Barta szemében. Ezzel az alternatívával szemben Pándi, Szabolcsi, Klaniczay és társaik nemcsak maga-

⁵⁴ GARAMVÖLGYI József, *Juhász Gyula és a forradalom, 1917–1919*, It 1952/2., 186–221.; LÁSZLÓ Imre, *Petőfi és Arany barátsága*, It 1952/3–4., 326–334.; TÓTH Dezső, *Vörösmarty és a Nyugat*, It 1952/3–4., 353–364.; PURUCZKI Béla, *Tolnai Lajos a mi szemünkben*, It 1952/3–4., 365–403.

⁵⁵ BÓKA, *Marx tanítása*.

⁵⁶ TAMÁS Anna, *Petőfi Apostola*, It 1952/3–4., 434–447.; KISPÉTER András, *Hozzászólás az Apostol-kérdéshez*, It 1952/3–4., 448–454.; TAMÁS Anna, *Válasz az Apostol-tanulmányhoz írt hozzászólásra*, It 1953/1–2., 210–212. Pándi Tamás Annának tanuló kör-vezetője volt az egyetemen. Vö. *Rejtőzködő legendárium*, 35–36. Lásd még MARGÓCSY István, *Az Apostol sorsa*, Holmi 2011/9., 1081–1082.

⁵⁷ 1948 februárjában a nyugdíjba vonuló tudóst a Kossuth-díj első fokozatával tüntették ki. Nyilván ez sem állt szemben a kommunista kultúrpolitika törekvéseivel, s egy kissé más történeti situációban hasonló, önlegitimációs aktusként is értelmezhetjük.

⁵⁸ 1948-tól fogva például semmilyen hivatalos rendezvényen nem vett részt. Vö. KOROMPAY H. János, *Horváth János és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság*, Irodalomismeret 2011/4., 15.

sabb nívót képviseltek, hanem Horváthtal szemben is elnézőbbek voltak. Klaniczay maga is a Horváth-iskola egyik utolsó neveltje volt, a stílustörténeti kutatásokban pedig Barta és Bán szövetségese. De még Pándi is, aki nem nézte igazán jó szemmel Horváth örökségének továbbvitelét, elismerte az idős tudóst. Ne feledjük, a pártszerepesség akkor nem is tette lehetővé Horváth radikális bírálatát, mely érthetetlené tette volna állami kitüntetését, illetve a Társaság tiszteleti tagjává választását, s korabeli szóhasználatával élve szektás elhajlásnak minősülhetett.

Horváth János korosztályából azonban volt még valaki, aki irodalmi kérdésekben nagy tekintélynek számított és a fiatalabbak fel-feljárógattak hozzá: Lukács. Tanítványai felbukkantak a Társaság munkaközösségeiben, ankétjain, majd lassanként a folyóirat oldalain is. Többségük meglehetősen öntudattal rendelkezett. A korszerű tudományosság letéteményeseinek tekintettek magukra, s ellenszenvvel fordultak minden olyan kísérlet felé, mely nem kívánt gyökeresen szakítani a polgári irodalomtudomány vívmányaival. Kiváltképp a stílustörténeti kutatásoknak a lukácsi realizmusfelfogással összeegyeztethetetlen felelevenítését nem fogadhatták el, melynek Barta – több Eötvös Collegiumban végzett társa mellett – az egyik legjelentősebb képviselője volt, még akkor is, ha abban az időszakban a szellemtörténeti stíluskategóriák „kritikus felülvizsgálatának” szükségességét emlegette. Ezen a rejtettebb vitán kívül azonban Bartát közvetlenül is támadás érte nem-marxista nézetei miatt. Hermann István Madách-tanulmánya, melynek egyes alapgondolatai Lukács pár évvel későbbi hírhedt Tragédia-értelmezésében bukkantak fel újra, azt vetette szemére – neve elhallgatása mellett –, hogy „az imperializmus egyik legjellegzetesebb filozófiai irányzatát, az egzisztencializmust akarja belemagyarázni Madách művébe.”⁵⁹ A pesti egyetem tudományos utánpótlásának díszszemléje tehát összességében azt az üzenetet közvetítette Barta számára, hogy az ő tudományos szocializációját meghatározó tényezők jó eséllyel ugyanúgy végképp háttérbe fognak szorulni, ahogy maga is vidékre helyeződött át, annak ellenére, hogy vállalta az irodalomtörténet-írás marxista-leninista fordulatának konszolidációjában rá osztott szerepet. Ebben a helyzetben aligha volt meglepő lépés Barta részéről, hogy a Pándi–Klaniczay-egységfrontot támogatta.

Pándiék számára azonban az igazi ellenfél mégsem a legifjabb korosztály volt. Amint az az eddigiek alapján is bizonyára világos, a velük szemben formálódó szövetségi rendszer valójában az akadémikusok szűk pozícióhalmozó körével szemben alakult ki. Mivel Bóka, Waldapfel és az idősebbek nem adják meg a fiataloknak a jó munkához szükséges támogatást, állította Pándi, „mi fiatalok néhányan, akik bekerültünk funkcióba, kicsit magunkra maradtunk.” Majd így folytatta: „két vagy három [...] fiatal fecske, mint Klaniczay, Szabolcsi, vagy én, vagy Koczka, vagy akik itt funkcióban voltunk, nem tud nyarat csinálni. És bizonyos feszültséget éreztünk az idősebb irodalomtörténészek és a fiatalabbak között.”⁶⁰ A konfliktus egyik sarokpontja a szaktudományos intézet megalapítása volt, de nagy hangsúllyal merült fel a külföldi

⁵⁹ HERMANN István, *Madách: Az ember tragédiája*, It 1952/3–4., 356.

⁶⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953. december 18-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Aulájában tartott közgyűléséről*, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/2., 48.

szakirodalomhoz való hozzáférés biztosításának elmaradása is. Szabolcsi az MTA Adminisztrációs Hivatalára panaszkodott, amiért az nem segíti az idegen nyelvű szakfolyóiratok megszerzését – felvetését Sötér és Klaniczay nyomatékositotta. Az intézmény létrehozásának halogatását Pándi minősítette tűrhetetlennek, és így kívánt véget vetni a mellébeszélésnek:

a Társaság lehetőségeivel számolva, egyszerűen képtelenség a magyar irodalomkutatástól olyan feladat elvégzését várni, mint amelyet az Akadémia, a magyar irodalompolitika ráró [ti. az irodalomtörténeti szintézis megírását]. És semmi értelme annak, hogy itt derék, nemes és funkcióból eredő fogadalmakat tegyünk. Nincs ennek semmi értelme, elég volt az üres ígérgetésekből, a felsrófolt tervek-ből és a tartalom nélküli optimizmusból. Az a helyzet a Társaságban, hogy egyetlen függetlenített funkcionáriusa van a Társaságnak. És egyetlen emberre, adott esetben Vargha Balázusra, nem lehet ráépíteni a magyar irodalomkutatás ügyét. Az irodánk nem képes – s itt megint Sötér elvtársnak igaza van [...] – municióval [értsd: anyagi támogatással] ellátni a kutatókat és a vidéki csoportokat. [...] És itt hozhatunk akármilyen határozatot és változtathatunk így vagy úgy a vezetőségen, ez a tény, az anyagi feltételek hiányoznak a Társaság munkájához. [...] [A kitűzött célokat] csak úgy valósíthatjuk meg, ha van intézetünk, vannak kutató állásaink, van apparátusunk, tudjuk intézményesen hová kapcsolni a kutatást, mert [...] társadalmi munkával – ezt szeretném hangsúlyozni – nem lehet egy tudományág területét felszántani.⁶¹

E törekvések azonban akkor még nem teljesülhettek. Hiába állt már készen Lakó Györgynek, az MTA I. Osztálya titkárának javaslata az intézet felállításáról,⁶² még két évig váratott magára, mire a kormányzat jóváhagyta az Akadémia által felterjesztett terveket. Azt azonban, mint már utaltam rá, sikerült elérni, hogy a Társaság vezetése kicserélődjön: Bóka – felsőbb sugallatra – kikerült a vezetésből, és a régi–új ügyvezető elnök Barta munkáját a Baróti Dezső–Juhász Géza–Király István alelnöktrío volt hivatott segíteni. Az új vezetőség felelősségi köreit is megosztották: Bán Imre a kutatómunka fejlesztésnek feladatát kapta, míg a fiatalok közül Koczkásra bízta a vitaülések előkészítését, Pándira a felsőbb szervekkel való kapcsolattartást, Szabolcsi a Magyar Klasszikusokért, Tóth Dezső a Művelt Nép kiadványokért (így a Nagy Magyar Írók sorozatért) felelt, Vargha Balázusra továbbra is szervezőtitkárként számítottak, míg Vargha Kálmán vette át a gyakorlatban a folyóirat szerkesztését.⁶³

Az új elnökség az „új szakasz” politikájának szellemében kezdett szervezkedni. Az előző év októberében a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és Nagy Imre

⁶¹ Uo., 50–51.

⁶² Lakó Györgynek, az MTA I. Osztálya titkárának javaslata Rusznyák Istvánnak, az MTA elnökének, Budapest, 1953. november 5. = *A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig. Töredékek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből*, írta, s. a. r. SIMON Zsuzsanna, Nap, h. é. n. [Budapest], 64–69.

⁶³ *Jegyzőkönyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1953. december 18-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem Aulájában tartott közgyűléséről.*

találkozójaival megkezdődött egyházpolitikai irányváltás, illetve a nem-marxista tudósok közelítésének szándéka igen lényeges következményekkel járt az irodalomtudományos színtérre nézve. Gondos előkészítő munka kezdődött, melynek során mérlegelték, hogy a „nemzeti egységfront” létrehozása mely irodalomtörténészek meghívását indokolja az 1954. március 15-re tervezett kibővített választmányi ülésre. Az első javaslatban felmerült többek közt Rubinyi Mózes, Sík Sándor, sőt a kilencvenhez közelítő Gyulai Ágost neve is,⁶⁴ ám egy újabb feljegyzés előírása nyomán – „úgy kell módosítani [a névsort], hogy az irodalomtörténetírás szempontjából fontos egyéniségek vegyenek részt”⁶⁵ – az alábbi vegyesnek mondható, de számos mellőzött irodalomtörténészt feltüntető lista született: Baránszky-Jób László, Benedek Marcell, Bisztray Gyula, Brisits Frigyes, Dezsényi Béla, Eckhardt Sándor, Földessy Gyula, Gálos Rezső, Gerézdi Rabán, Gyergyai Albert, Győry, Horváth János, ifj. Horváth János, Hankiss János, Kárpáti Aurél, Kozocsa Sándor, Lukácsy Sándor, Magyar Bálint, Máté Károly, Németh Antal, Pukánszky Kádár Jolán, Sándor István, Simó Jenő, Zolnai Béla. Egy kéz még utolsó simításként kihúzta Brisits nevét. „Az ezeken kívül még javaslatba hozott néhány irodalomtörténészről meg kell kérdezni felsőbb szervek véleményét” – rendelkezett az irat.

Az ülésen Barta János bejelentette, hogy véget ért a nem-marxisták kirekesztése, hiszen ma már ők is többségükben helyeslik a „néphatalmat” – ezzel a retorikai fogással lényegében a visszatérés feltételeit közölte az egybegyűltekkal. Az egykori „vallásos-egyházias” irodalmárokat külön is megszólította, kijelentve, hogy számukra is nyitva áll a közeledés útja. Példaként ismét a régi magyaros munkaközösségre lehetett hivatkozni, hiszen a Rákóczi-kor kutatásában már kialakult az együttműködés. A nevek említésétől tartózkodó Barta nemcsak és nem elsősorban a református lelkes Esze Tamásra célozhatott, aki történészként már felülvizsgálta korábbi nézeteit,⁶⁶ a régi magyaros műhely munkájában régóta rendszeresen részt vett, sőt népszerű előadásokat is tartott, 1953 novemberének végén pedig az osztársasági vita-ülés főreferátumát tartotta, hanem Zolnai Bélára is, aki – mint a hozzászólásokból kiderült – korábbi tevékenységének önkritikáját egy Rákóczi-tanulmányba foglalta.⁶⁷

A Barta által ajánlott közeledést érthetően némi bizalmatlanság fogadta. Az egykori bencés szerzetes, Gerézdi Rabán, aki szintén törzstagja volt a régi magyaros munkaközösségnek, sérelmezte, hogy Barta a korábbi korszakok kutatására nem tett utalást: szemrehányását a jegyzőkönyv szerint egyetértő bekiabálások nyomatékosították. A hallgatóságból a klerikális kötődésűek egy része minden bizonnyal a latin nyelvű régi irodalom tanulmányozását szerette volna a nyilvánosság előtt folytatni, ennek lehetővé tételét várta volna el, Barta beszédében azonban – mint Gerézdi szóvá

⁶⁴ A márciusi választmányi ülésre meghívandók a választmányi tagokon kívül [1954 eleje], MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/4.

⁶⁵ VARGHA Balázs, *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetőségének 1954. február 22-én d.u. 3 órakor tartott ülésén hozott határozatok*, Budapest, 1954. február 24., MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/4.

⁶⁶ Lásd például Esze Tamás – KÖPECZI Béla, *Esze Tamás*, Művelt Nép, Budapest, 1951.

⁶⁷ A tanulmány így is csak évek múltán jelenhetett meg: ZOLNAI Béla, *Megjegyzések a Rákóczi-kérdésről*, It 1957/1., 1–8.

is tette – nem érzékelték ebben a vonatkozásban elmozdulást a Társaság addigi kutatási irányához képest. Feljük tett újabb gesztusként értelmezhető, hogy mire a Bartabeszéd az Irodalomtörténet oldalain megjelent már nem csupán Berzsenyi, Babits és Kosztolányi szerepelt benne mint elhanyagolt szerző, hanem Pázmány is.

Minden irányban kölcsönösen megnyilatkozó gyanakvás, félelem és óvatosság jellemezte az ülést, melyen – aligha meglepő módon – a szellemtörténet megítélése bizonyult a központi kérdésnek. Az említett Zolnai kissé nehezen követhető és még bátortalan hozzászólása, valamint Hankiss János határozottabb felszólalása több vonatkozásban hasonló álláspontot körvonalazott. Mindketten arra törekedtek ugyanis, hogy megszabaduljanak a „szellemtörténész” bélyegtől (Hankiss még Thienemann ilyenirányú kötődését is megpróbálta lazítani), illetve a szellemtörténeti műveket igyekeztek ideológiai háttérükről leválasztva tényfeltáró szakmunkaként beállítani. Ezért nehezményezte Zolnai, hogy a szellemtörténetnek minősülő régi irodalmi elemzések csak általános bírálatban és nem az egyes állításokig lehatoló cáfolatban részesültek, és ezért állították mindketten, hogy a szellemtörténet csupán egy módszer a sok közül, s az igazán lényeges kérdés az, hogy mennyire elmélyült maga a vizsgálódás. Hankiss némileg ironikus módon organikus fejlődésként ábrázolta a szellemtörténet meghaladását: „minden kutatónak megvan az optimális témája, módszere – állította –, amely a múltban és jelenben is többé-kevésbé kialakult és kialakul. [...] a múlt azt mutatja, s a jelen is éppúgy mutatja, hogy az ember keresztül megy bizonyos korhatásokon, s nem lesz szellemtörténész, nem lesz pozitivista, hanem mindenképp azt veszi ki, amire szüksége van, ugyanugy, mint az állati vagy a növényi szervezet.”⁶⁸ Ez természetesen távolról sem volt olyan álláspont, mely nyomtatásban megjelenhetett: azon a jegyzőkönyv-példányon, melyet felhasználtak az Irodalomtörténetben közreadott összefoglaló megszövegezéséhez, Zolnai Béla hasonló tartalmú kijelentését egy ceruzás megjegyzés nihilistának minősítette. Jól sejtette a jelen lévő Turóczi-Trostler József, hogy érdemes azon frissiben elhatárolódnia Hankiss idézett szavaitól. Ő inkább abban látta a megoldást, hogy kétféle szellemtörténetet különített el: reakciós, vallásos, valamint haladó irányt. A párbeszéd nyomán ugyan a meghívottak ígéretet kaptak egy szellemtörténeti vita megrendezésére, nincs jele annak, hogy erre a későbbiekben valóban sort kerítettek volna. Az esemény azonban alkalmat adott Bán Imrének, hogy rámutasson: a polgári irodalomtudomány bizony létrehozott és létrehoz értékeket, a múltban és a jelenben is, ezért időszerű lenne az Egyetemes Philológiai Közlöny újraindítása valamilyen formában. Ez a kívánsága teljesült: egy év múlva, 1955 márciusában látott napvilágot a Filológiai Közlöny első száma.

A kibővített választmányi ülésen szolidabban bár, de a paprikás hangulatú decemberi közgyűlés több témája ismét felmerült, alkalmat adva Barta és Bóka újabb csörtéjére. Míg legutóbb Horváth János megítélésének kérdése csak a konfliktus kikövetkeztethető háttéréhez tartozott, ezúttal nyíltan előkerült. Barta a múlt hibáinak tárgyalásakor kiemelte, hogy Horváth műveit a Társaság tagjai nem értékelték kellő

⁶⁸ Az Irodalomtörténeti Társaság 1954. március 15-én tartott ülésének hozzászólásai, MTA Lt, Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/3., 30.

módon, Bóka azonban az új erőviszonyoknak megfelelően tiszteletköröket téve, de Horváth verstani kézikönyvének vitáját mégis egyértelműen pozitívan értékelte, s elfogadhatatlannak tartotta, hogy egy olyan verstan kedvező elbírálás alá essék, mely a társadalmi folyamatokra nincs tekintettel. Az akadémikus ismét jelezte, hogy bizalmát inkább az egyetemről kikerülő fiatalokba fekteti, s az idősebb generációval kapcsolatban célzott arra, hogy kizárólag akkor fogadható vissza valaki az irodalomtudomány közegébe, ha következetesen leszámol egykori tévedéseivel. Barta ezzel szemben úgy ítélte meg, Horváth kritikusi csak a negatívumokat látták meg a műben, nem ismerték fel, mennyi újdonságot hoz a Négyesy-féle verstanhoz képest, így mélységesen igazságtalanul jártak el. A felfogásbeli különbségek alapján érthető, hogy nem a Bóka-féle Irodalomtörténet, hanem az 1953 végén induló Irodalomtörténeti Közlemények jelentette a nem-marxista tudósok fórumát.

Ha az ülés résztvevői aznap reggel netán kezükbe vették a Szabad Nép ünnepi számát, *Az új magyar irodalom kérdéseiről* olvashattak benne.⁶⁹ Ez a cikk készítette az MTA I. Osztályát, hogy az irodalomtörténet-írás feladatairól csakhamar határozatot hozzon, mely – nem először – a 20. századi kutatást, s különösen az „élő irodalom” tanulmányozását állította az előtérbe.⁷⁰ Azt is előírta, hogy az Irodalomtörténet folyóirat minden évben összegezze az előző év szépirodalmi termését, a Társaság pedig írjon ki nagy összegű pályázatot élő írókról. Később, a hetvenes években valóban próbálkozik majd efféle összefoglaló tanulmányok közlésével az Irodalomtörténet, a Bóka-korszakban azonban nem találkozunk ilyen típusú közleménnyel. Egyáltalán a kortárs magyar irodalom megjelenítése terén nem történik igazán jelentős változás: bár az ilyen tárgyú kritikák száma valamelyest növekszik,⁷¹ tanulmány igényű publikációval majd csak a forradalom után találkozhatunk. A Társaság által szervezett vándorgyűléseken továbbra is Király István vagy Bodnár György szerepelt az egykorú irodalom szakértőjeként, s ha mégis a kultúrpolitika centrumától távolabb álló irodalmár vállalkozott előadásra, abból problémák adódtak, mint például Földessy Gyula esetében, aki Juhász Ferencről tartott 1955 márciusában előadást, anélkül, hogy a költő újabb alkotásainak eszmeiségét elítélte volna. Bóka azonban éppen jelen volt és tévedését helyreigazította.

Az említett pályázat sem vezetett fényes sikerre: noha előzetesen mintegy harminc pályamű beérkezését várták, összesen hét darab futott be, melyek mindegyikét második vagy harmadik díjban részesítette a Bóka, Illés Endre, Bölöni György, Czine

⁶⁹ *Az új magyar irodalom kérdéseiről*, Szabad Nép 1954. március 15.

⁷⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya vezetőségének határozata a legújabb kori magyar irodalom kutatásáról, It 1954/3., 257–259.

⁷¹ FEKETE GÁBOR, *Illyés Gyula*: Ozorai példa, It 1955/1., 74–81.; POSZLER György, *Tamási Áron újabb regényei*, It 1955/2., 242–248.; FODOR Ilona, *Füsi József*: Az aszódi diák, It 1956/1., 114–116.; SZALAI Sándor, *Szabó Pál önéletrajzi regényéről*, It 1956/3., 375–378. Ide sorolható még: BENEDEK Marcell, *Füst Milán Lear király fordítása*, It 1955/4., 493–495. Ez kétségtelenül több mint amennyi a Barta–Klanczay-időszakot jellemezte, hiszen akkor egyedül Király István mérlege (*Népi demokráciánk irodalma*, It 1950/2., 33–56.) sorolható ebbe a kategóriába, de a Bóka felügyelte számok már addig is szóltak újabb irodalmi művekről: RIBINSZKI Károly, *Urbán Ernő*: Tűzkereszttség, It 1952/3–4., 593–596.; WÉBER Antal, *K. Grandpierre Emil*: A csillagszemű, It 1953/3–4., 502–504. Lásd még BÉLÁDI Miklós, *Megjegyzések a Csillag 1953-as évfolyamáról*, It 1954/2., 220–226.

Mihály, Nagy Péter és Szabó Ede összetételű bizottság, első díjat azonban – feltehetően ismét a nem kielégítő eszmeiség miatt – nem osztott ki. Benkő László Veres Péter stílusáról és T. Tedeschi Mária Török Gyuláról szóló dolgozata mellett díjazták az Irodalomtörténet későbbi főszerkesztőjének, Tamás Attilának Juhász Ferencet tárgyaló írásművét is. Tamás akkor már nem volt teljesen ismeretlen, hiszen egyebek közt az Új Hang munkatársaként dolgozott, és Somlyó Zoltánról már tanulmányt közölt az Irodalomtörténetben.⁷²

A 20. század korábbi időszakainak vizsgálata területén már valamelyest aktívabbnak mutatkozott a Társaság, legalábbis a tudósításokból és a folyóirat számaiból ítélve. A kritikai kiadások megindulásának is köszönhetően az Ady- és különösen a Móricz-recepció folyamatosan bővült új cikkekkel az Irodalomtörténet oldalain, míg 1955-ben egy szám erejéig inkább József Attila munkássága került előtérbe.⁷³ A Nyugathoz ilyen-olyan módon kötődő többi szerző értékelésére alig-alig vállalkoztak, noha Pándi közgyűlési beszámolóján kifejezetten felhívta erre a hiányosságra a figyelmet, a Babits- és Kosztolányi-kutatás elmélyítését sürgetve.⁷⁴ Tamás Attila említett tanulmánya és a körmenői gimnáziumból akkoriban az Európa Kiadóhoz kerülő Lator László Radnóti-cikke⁷⁵ legfeljebb tétova és esetleges tapogatódzásnak tekinthetők ebbe az irányba. Jóllehet, a Nyugat-kérdést már 1953 szeptemberében munkaközösségi vita tárgyává avatták, László Imre, aki az ELTE aspiránsa és a 20. századi műhely titkára volt, lesújtó képet festett ebből az alkalomból a folyóiratról: a Tanácsköztársaságig még ellentmondásosnak tartotta szerepét a magyar irodalomtörténetben, ezután viszont szerinte minden ellenzékiességét levetkőzte és a rendszer kiszolgálójává vált. Ez a felfogás azonban általános elutasításra talált Földessytől Szabolcsin át Bókáig, akik azt a véleményt képviselték, hogy Adyt, Móriczot és Kaffka Margitot a Nyugat részeként kell szemlélni, s mindvégig létezett a folyóiratnak „haladó” vonulata.⁷⁶ Bár a húszas évei elején elhunyt kutató cikkét a következő évben kegyeletből leköszölte az Irodalomtörténet,⁷⁷ nem ez a felfogás vált a Nyugat-értelmezés fő vonulatává. Pedig nem egyedül e tragikus sorsú fiatal vallotta az ismertetett nézeteket: az 1945 utáni irodalomtudomány egyik legkarakteresebb figurája, a szovjet mintára bevezetett kandidátusi fokozatot elsőként megszerző Nagy Péter is hasonló szelvényben munkálkodott. Ahogy Király István opponensi véleményében megfogalmazta:

Szinte egyforma súlyú ellentétet konstruál egyrésztől Móricz és a hivatalos irodalom, másrésztől Móricz és a Nyugat esztéta-szárnya közé. Csak azt veszi észre, amiben szembenállt Móricz Babitsékkal, s szem elől veszi, amiben szövetségesek voltak... – Irodalomtörténetírásunk Babits, Kosztolányi s általában a Nyugat

⁷² TAMÁS Attila, *Somlyó Zoltán*, It 1955/1., 41–64.

⁷³ PÉTER László, *József Attila Szegeden*, It 1955/2., 115–163.; R. HUTÁS Magda, *József Attila Tömeg című verséről*, It 1955/2., 182–185.; SZABOLCSI Miklós, *Adalékok József Attila verseihez*, It 1955/2., 190–191.; OROSZ László, *Egy József Attila dedikáció*, It 1955/2., 192.

⁷⁴ PÁNDI Pál, *Beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság közgyűlésén*, It 1954/1., 4.

⁷⁵ LATOR László, *Radnóti Miklós költői fejlődése*, It 1954/3., 259–274.

⁷⁶ *Társasági hírek*, It 1953/3–4., 509.

⁷⁷ LÁSZLÓ Imre, *A Nyugat kérdéséhez*, It 1954/2., 162–170.

esztéta íróinak értékelésében csak végleteket ismer, s Nagy Péter is végletekben gondolkodik. Meghamisította a valóságot az a szemlélet, amely Babitsot akarta megtenni a XX. század magyar irodalmának reprezentatív alakjává. De torz és egyoldalú az a szemlélet is, mely ez ellen harcolva szinte minden értéket megvon Babitstól.⁷⁸

Ez egyben az akkorra megrendült egészségű és visszább vonult Révai 1952-es álláspontjának felülvizsgálatát is jelentette, mely ugyan Móricz húszas–harmincas években írott műveit helyezte az életmű csúcsára minden, így ideológiai szempontból is, ám Babitsot jóval negatívabban ítélte meg.⁷⁹ Igaz, Révai Nagy Péter disszertációját értékelő levele, míg a korábbi állítást újrafogalmazta, az „elefántcsonttorony költőjét” nem hozta szóba.⁸⁰ Mégis kockázatos vállalkozásnak tűnhetett a Nyugat átfogó újraértékelése, különösen mivel 1954 nyarától Nagy Imre pozíciója már megingott, a következő év elejétől pedig teljes visszavonulásra kényszerült. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy jó néhányan maguk is publikáltak a Nyugatban, így saját korábbi szerepvállalásukkal is szembe kellett volna nézniük. Nem csoda, ha az irodalomtörténészek vonakodtak e „kényesnek” ítélt témához nyúlni.

A legexponáltabb kérdés a századvég továbbra is napirenden lévő értelmezése és Móricz pályaképe mellett Jókai műveinek megítéltetése volt, mely élénk vitákat váltott ki.⁸¹ Sokáig alapvetően Hegedűs Géza, valamint két fiatal, Nagy Miklós és Szabényi Géza koncepciója vetélkedett. Míg Hegedűs Jókai polgárrá maszkírozásával kísérletezett, Nagy a birtokos középnemesség ellentmondásos, egyszerre realista és romantikus képviselőjét látta az íróban, mely szemlélet Waldapfel József támogatását is élvezte. Harmincöt évesen, 1955-ben elhunyt pályatársuk, Szabényi viszont, akit Szauder még a nekrológban is kissé darabos gondolkodónak festett le,⁸² Jókait kártékonyabbnak tartotta, szabadságharc utáni tevékenységében a munkásság leszerelését és az osztályharc tompítását látta lényegesnek. A fordulópontot Barta János *Jókai és a művészi igazság* című tanulmánya jelentette, mely szakított azzal a gyakorlattal, hogy Jókait ilyen-olyan indokkal realistiként tüntessék fel, és ehelyett a realizmus jelentkezését megelőző szerzőként tárgyalja, akire nem alkalmazhatók a stíluskorszak-

⁷⁸ Nagy Péter „Móricz Zsigmond” c. kandidátusi disszertációjának vitája, It 1954/2, 193.

⁷⁹ Révai József, *Móricz Zsigmondról* = Uő., *Kulturális forradalmunk kérdései*, Szikra, Budapest, 1952, 211–215.

⁸⁰ Révai József, *Móricz Zsigmond értékeléséhez. Révai József elvtárs levele Nagy Péter elvtárshoz „Móricz Zsigmond” című disszertációjának megvitatása alkalmából*, *Társadalmi Szemle* 1953/12., 1251–1256.

⁸¹ Szabényi Géza, *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése*, It 1954/1., 24–60.; Barta János, *Jókai és a művészi igazság*, It 1954/4., 401–417.; Nagy Miklós, *Jókai Mór: Szegény gazdagok*, It 1955/1., 32–41.; Borzsák István, *Az És mégis mozog a föld új kiadásának jegyzeteiről*, It 1955/1., 65–66.; Nagy Miklós, *Az újabb Jókai-kutatások problémái*, It 1955/4., 487–492.; Sötér István, *Jókai és a Rab Ráby*, It 1956/1., 1–39.; K. Deme László – Barta János, *Vita egy Jókai-regényről*, It 1956/1., 76–84.; Nagy Miklós, *Jókai Mór: Válogatott elbeszélések. 1–3.*, It 1956/2., 203–235.; Illés Endre, *Március 15 vagy április 4?*, It 1956/4., 452–453.; Nagy Miklós, *Válasz Illés Endrének*, It 1957/1., 64. A különféle Jókai-koncepciókhoz lásd még Sötér István, *Két esztendő irodalomtörténeti munkássága a Petőfittől Adyig korszak területén*, 1953/3–4., 270–275.

⁸² Szauder József, *Szabényi Géza (1920–1956)*, It 1956/1., 256–257.

ként értett realizmus elemző kategóriái. A cikk jelentősége elsősorban abban áll, hogy eloldotta a „művészi igazság” és a realizmus fogalmát egymástól. A szocialista realista kritika zsdanovi koncepciójától történt határozott eltávolodás⁸³ együtt járt az elemzői nyelv szembetűnő módosulásával (hiszen egyebek mellett a művészi funkcióra, a kifejezőeszközökre, a regénykompozícióra irányult Barta figyelme), illetve annak az elvárásnak a megfogalmazásával, miszerint „az író és művét [...] saját igénye szerint próbáljuk megítélni.”⁸⁴ Ez a felfogás homlokegyenest szemben állt a korábbi Révai-féle kultúrpolitika tanításával, a pártosság követelményével. A helyzet komplexitását jól mutatja, hogy Barta felfogása a szovjet Revjakin Irodalomtudományi Értesítőben megjelent tanulmányára támaszkodott, mi több Móricz kapcsán maga Révai szolgáltatott érveket a debreceni tanszékvezető számára. Abban a levélben ugyanis, amelyet Nagy Péter kandidátusi védésére küldött a politikus, éppen azt veti lényegében a Móricz-dolgozat szerzőjének szemére, hogy a szocialista realizmus követelményrendszerét ahistorikus módon olyan korok és írók esetében várja el, melyek számára az még nem volt valóságos opció.⁸⁵

Barta esetében e felvetés azonban az 1955. január 10-i közgyűlésre olyan irodalomtudományi programmá szélesedik, mely Lukács 1949-es programbeszédét alapjaiban forgatja fel. Barta az irodalomról való beszéd nagyarányú felülvizsgálatára szólított fel, mivel az akkor használatban lévő elemzőkészlet a kritikai és szocialista realizmus írói gyakorlatához kötődik, nem vagy csak kényszeredetten alkalmazható a realizmust megelőző korokra. Az olyan fogalmakat, mint a „lírai realizmus” (Komlós) vagy a „romantikus tendencia” (Sötér) nehezen értelmezhetőnek nevezte, s nyilvánvalóan a lukácsi realizmusfelfogásnak engedelményeket tevő öszvérmegoldásnak tartotta. Az 1948 előtti kritikai diskurzust idézve nemcsak az eszmei, társadalmi és ideológiai tényezők egyeduralmát kifogásolta, hanem konkrét példákön (Szauder Kisfaludy-elemzésén, Bóka Ady-értelmezésén) illusztrálva azt is veszélyesnek tartotta, hogy az irodalmi hagyományok, a formák, a tárgyak a témák és sablonok továbbélésének lehetőségét a kutatók egyre kevésbé veszik figyelembe, ami vaskos tévedésekhez vezethet. Véget kívánt vetni a gyenge költők politikai alapon történő túlbecsülésének is.⁸⁶

Kezdeményezően lépett fel tehát Barta egy megrekedő irodalomtudományos közéletben. Az intézet létrehozásának halogatása újra csak a munkaközösségek működésképtelenségét tette nyilvánvalóvá, s bár az Irodalomtörténeti Közlemények mutatott fel biztató jeleket, például külföldi szakmunkákról beszámolókat közölve igyekezett a provincializmus sokat emlegetett problémáját felszámolni, az Irodalomtörténet és a könyvsorozatok működéséről nem fogalmazódtak meg kedvező vélemények. A tudományos közbeszédet a hozzászólók szerint fogva tartotta a félelem: Waldapfel József

⁸³ A szocialista realizmussal való szakítás nyíltan megfogalmazott igénye már Béládi Miklós egy 1953 októberében elhangzott értékelésében megjelent, mely csupán az Irodalomtörténet 1954/2. számában jelent meg, s annak ellenére, hogy alapvető elvi kérdésekről szövelt, nem a tanulmányok közé sorolták be, ahogy az hasonló cikkek esetében szokásos volt, hanem a Szemle rovatba rejtették el. BÉLÁDI, *Megjegyzések a Csillag 1953-as évfolyamáról*.

⁸⁴ BARTA, *Jókai*, 406.

⁸⁵ RÉVAI, *Móricz Zsigmond értékeléséhez*.

⁸⁶ *Beszámoló a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1955. évi közgyűléséről*, It 1955/2., 249–252.

felvilágosodás-könyvéről például a szakmán belülről senki sem mert kritikát írni, vagy – mint Barta nehezményezte – az nem jelenhetett meg.⁸⁷ Általában véve a kultúrharc kiéleződését sejtette, hogy az új vezetőségből Bán Imre írásait például próbálkozásai ellenére nem közölte az Irodalmi Ujság, s ha jól értelmezem Barta nem teljesen világos utalását, miszerint a fiatalokban csalódott, magán a vezetőségen belül is feszültségek lehettek. Tény mindenestre, hogy Pándiék szokatlan módon nem szóltak hozzá az üléshez, s a sok hiányzóra tett megjegyzés azt valószínűsíti, nem is nagyon jelentek meg az eseményen. Úgy látszik tehát, hogy a bő egy éve létrejött szövetségi rendszer ekkorra felbomlott, s ezért is fordulhatott Barta határozottabban a vezetőség szellemtörténeti hagyományokon nevelődött idősebb tagjai felé.⁸⁸ Az egyetlen siker-történet, melyről a közgyűlés előtt beszámolt a vezetőség, az irodalmi kiállításokról szólt. Ezek az értékelés szerint az ismeretterjesztés igen eredményes formájának bizonyultak, viszonylag nagy látogatottsággal bírtak. Ez tette lehetővé, hogy a kiállítások rendezését irányító Keresztury Dezsőt szavazás nélkül kooprálják a vezetőség tagjai közé, a 20. századi kutatásokat erősíteni hivatott Illés Endrével és Czine Mihályval egyszerre.

Az 1955-ös év áttörést jelentett a nem-marxista vagy korábban kegyvesztett kutatók számára az Irodalomtörténet oldalain is. Bár az Irodalomtörténeti Közleményekben már többségük jó ideje publikált, jelentéssel, hogy Gyergyai Albert, Rónay György, Benedek Marcell vagy a fiatal Pirnát Antal, az apja miatt gyanúval kezelt Sziklay László és az Eötvös Collegiumból politikai okokból eltávolított Lator László (vagy éppen a marxista, de szintén elcsapott Réz Pál) egyaránt írással jelentkezett a lapban.⁸⁹ Egyszermind a hetvenedik születésnapját ünneplő Lukács, aki többnyire nem a magyar viszonyokat tekintette akkortájt iránymutatónak, hanem a szovjet kultúrpolitikához igazította lépéseit, egyre inkább reflektorfénybe került. 1955 őszére a kulturális megosztottság tovább nőtt, az értelmiség egy része memorandumot tett közzé a Nagy Imre-féle politika mellett, s az a helyzet állt elő, hogy miközben Barta az Irodalomtörténeti Társaság új programját a néhány évvel azelőtti Lukácssal szemben fogalmazta meg, az Irodalomtörténet 1955/3. száma Tolnai Gábor tollából laudációt közölt Lukács irodalomtörténeti munkásságáról, s Bóka tíz évre visszatekintő öszszegzése szintén az idős esztéta ünneplésével ért fel.⁹⁰ A novemberben megrendezett

⁸⁷ Ez természetesen nem került be a folyóiratban leközölt összefoglalóba. Vö. *Jegyzőkönyv az Irodalomtörténeti Társaság 1955. január 10-én tartott közgyűléséről*, MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 42/5. Barta recenziója ezek után mégis közlésre került: BARTA János, *Megjegyzések Waldapfel József „A magyar irodalom a felvilágosodás korában” c. könyvéhez*, It 1955/3., 350–359.

⁸⁸ Erre a kérdésre Barta jóval később, 1958-as leváltása idején is visszatért, azt állítva, hogy az új vezetőség lendülete 1954 után mindössze egy évig tartott, azaz addig, amíg értelmezésem szerint a szövetségi rendszer fennállt Pándiékkel.

⁸⁹ GYERGYAI Albert, *Victor Hugo magyarul*, It 1955/1., 70–74.; RÓNAY György, *Baróti Szabó Dávid*, It 1955/3., 304–326.; BENEDEK Marcell, *Megjegyzések Komlós Aladár Reviczky Gyula című könyvéhez*, It 1955/4., 485–487.; BENEDEK, *Füst Milán Lear király fordítása*; PIRNÁT Antal, *Forgách Ferenc*, It 1955/1., 17–32.; LATOR László, *Sárközi György Faust-fordítása*, It 1955/2., 235–242.; RÉZ Pál, *Stendhal: Vörös és fehér*, It 1955/1., 81–86.

⁹⁰ TOLNAI Gábor, *Lukács György és az új magyar irodalomtörténet-írás*, It 1955/3., 263–268.; BÓKA László, *A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje – eredmények, problémák, feladatok*, It 1955/4., 431–445. Lásd még BÓKA László, *A hetven esztendő Lukács György ünneplése*, It 1955/2., 249.

irodalomtörténeti kongresszus a realizmus kérdéséről Barta és Király összecsapását hozta, s bár nem zárult Barta teljes győzelmével, az „örök realizmus” felfogást sikerült meghaladni.⁹¹ A következő év elején Barta ott folytatta, ahol az előző végén abbahagyta: kertelés nélkül és szisztematikusan számon kérte a Társaságon programját.⁹² Külön figyelmet szentelt Lukács Madách-értelmezésének és Hermann István Gyulai-elemzésének, s ez alapján jól körvonalazható, mi volt Barta gondja a Lukács-iskolával. Mindenekelőtt a felületesség, az, hogy tagjai tetszés szerint válogatnak az adatok között, s történeti ismereteik meglehetősen hiányosak. De a történeti-társadalmi elemzés túltengését is kifogásolta az esztétikai elemzés rovására: ezt az érvet szegezte Bókának, Komlósnak és Kardos Tibornak, de újból emlékeztetnék, Lukács 1949-es programját is mögé érthetjük. Barta nem titkolta, hogy Horváth János filológiai szempontból kifogástalan műveit tartja eszményképének és ezeket állítja példaként a Társaság elébe.

A példaállítás azért is volt fontos számára, mert az irodalomtudomány intézményrendszere időközben megváltozott, s ez kihatással volt a Társaság funkciójára is. 1956. január 1-jével ugyanis megalakult az MTA Irodalomtörténeti Intézete, melynek vezetését végül Sőtér Istvánra bízták. Az új helyzet a Társaság feladatainak az újragondolását is szükségessé tette, melyet Vargha Balázs titkár a kutatómunka szélesebb bázisának és utánpótlásának biztosításában láttatott. Annak felmutatása, hogy az igényességből nem lehet engedni, még nagyobb hangsúlyt kapott ilyen körülmények között, amikor valószínűsíthető volt, hogy számos vezető tudós kiválik a Társaság rendszeres munkájából. Ezzel együtt a szervezet vándorgyűlései ezután is gyakran a szakma jelentős eseményeivé, fordulópontjaivá tudtak válni, s táplálták a folyóiratot is. Kézenfekvő példaként az 1956 májusában megrendezett sárospataki barokk-vita adódhat.⁹³

Az 1956-os forradalom nem okozott nagyobb fennakadást az Irodalomtörténet megjelenésében, de tartalmában sem érzékelhetünk földindulásszerű változást. A folyóirat jellege, a megjelenés ritkasága eleve nem nagyon engedte, hogy a kezdeményező orgánumok közé lépjen, s bár a felelős szerkesztő ekkorra a Nagy Imre-féle kezdeményezések hívévé vált, nem kockázatvállalásáról volt híres. Így is megjelent azonban egy pikáns vitacikk az 1956/4. számban, mely a *Március 15 vagy április 4?* címet viselte.⁹⁴ Szerzője, Illés Endre egy Jókai-szöveg keltezésének kérdését vetette fel, s március 15-ét jelölte meg a helyes időpontnak. A kódolt jelzés egyértelmű.

A Társaság működése ugyan leállt, de a folyóirat 1957-ben is folyamatosan megjelent. A kora Kádár-korszak kultúrpolitikája még formálódóban volt, s majd csak az év második felére ölt határozottabb alakot. Németh László sokat vitatott márciusi Kossuth-díja mindenesetre azt sejtette, hogy Kádárék az irodalompolitika területén sem készülnek teljes restaurációra. E várakozások tükröződtek a második számban: Nagy Péter Németh László drámáit elemezte, Szabolcsi Miklós pedig Weöres Sándor

⁹¹ *A realizmus kérdései a magyar irodalomban. Az irodalomtörténeti kongresszus vitái, 1955. november 1–2–3.*, Akadémiai, Budapest, 1956.

⁹² Barta János közgyűlési beszámolóját lásd: *Társasági hírek*, It 1956/3., 383–390.

⁹³ *Vita a magyar irodalmi barokk kérdéseiről*, It 1957/1., 50–64.

⁹⁴ ILLÉS, *Március 15 vagy április 4?*

költészetéről értekezett.⁹⁵ A folyóirat 1949 utáni története során ezzel először jelentek meg tanulmányok kortárs alkotók műveiről, s egyből olyan szerzők kerültek reflektorfénybe, akik megítélése nem volt egyértelmű. Míg az állami kitüntetés miatt a Németh-cikk megjelentetése kevesebb kockázatot rejtett, a Weöres-tanulmányról nem mondható el ugyanez. A *hallgatás tornyai* ugyanis azért jelenhetett meg 1957-ben, mert az előző évben elfogadott megengedőbb könyvprogramokat az új politikai vezetés habozott visszavonadni. Annak, hogy az Irodalomtörténet recenzió helyett egyből komoly dolgot közölt a kötetéről, még akkor is volt kockázata, ha Szabolcsi Weörest mint egy tehetséges, realista képekkel dolgozó, de egyfajta egzisztencialista sematizmus zsákutcájába jutott magányos, a társadalomtól elszigetelt költőt mutatja be. Ugyanakkor túlértékelni sem tanácsos a szerkesztői döntést, hiszen Weöres „közelítése” már a Kádár-korszak elején is felmerült és éles viták tárgyát képezte: elsősorban az Írószövetség újjáalakulása körüli nézeteltérésekre gondolhatunk, de esetleg az is megfontolandó, hogy a szervezet tagjai közül néhányan 1957 végén, 1958 elején úgy érezték, a költő neve felvethető a Kossuth-díjra jelöltek kiválasztásakor.⁹⁶ A történelem aztán más irányba fordult, s 1958 nyarán az Irodalomtörténet szerkesztését már bírálat érte az eszmeiség elhanyagolása miatt.

Természetesen nem a Weöres-cikk volt az egyetlen és legfontosabb írásmű, amely kifogásolhatónak tűnhetett az „irodalmi élet szanálására”⁹⁷ törekvő Kádár-rendszer nézőpontjából. 1957-től ugyanis már nemcsak Zolnai Béla közölt rendszeresen a lapban,⁹⁸ hanem például az Új Ember köréhez tartozó Kunszery Gyula is.⁹⁹ Noha szerzetesi nevének rövidítésére kényszerült, terjedelmes tanulmányt közölhetett Zimándi Pius, de a neológ zsidóság egyik legjelentősebb alakja, Scheiber Sándor szintén jelentkezett közleményekkel – igaz, főként dokumentumokkal –, aki utójára Barta idején jutott szóhoz a folyóirat oldalain.¹⁰⁰ Sőt még az Irodalomtörténeti Társaság egykor meghatározó figurái is feltűntek: Brisits Frigyes az irodalomtörténet-írás történetét tárgyaló tanulmányával, az akadémiai tagságától hozzá hasonlóan 1949-ben megfosztott Rubinyi Mózes pedig egy kisebb Mikszáth-közleménnyel.¹⁰¹

A „polgári” irodalomtudomány régi alakjainál azonban még inkább nyugtalaníthatta az irodalompolitikai vezetést és a Társaság helyzetét 1958 tavaszán megtárgyaló akadémiai Irodalomtörténeti Bizottságot a forradalomban szerepet vállaló iroda-

⁹⁵ NAGY Péter, *Németh László történelmi drámái*, 1957/2., 179–182.; SZABOLCSI Miklós, *Weöres Sándor költészetéről*, 1957/2., 183–192.

⁹⁶ STANDEISKY Éva, *Az írók és a hatalom*, 1956–1963, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 435–441., 298.

⁹⁷ KALMÁR Melinda, *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*, Magvető, Budapest, 1998, 79–115.

⁹⁸ ZOLNAI Béla, *Megjegyzések a Rákóczi-kérdésről*; Uő., *Kosztolányi, Nietzsche, Juhász*, It 1958/3., 389–405.; Uő., *Ady-emlékek*, It 1959/1., 59–65.; Uő., *Thaly, Ballagi, Riedl*, It 1961/3., 318–319; Uő., *Relációs, viszonyulások hanghatások a költői nyelvben*, It 1962/1., 96–102.

⁹⁹ KUNSZERY Gyula, *A Himfy-vers nyomában*, It 1957/2., 206–215.; Uő., *Csokonainak egy ismeretlen költeménye*, It 1958/2., 275–276.; Uő., *József Attila ismeretlen verskéziratai*, It 1960/1., 23–28.

¹⁰⁰ ZIMÁNDI P. István, *Péterfy Jenő utolsó éve*, 1957/4., 467–492.; SCHEIBER Sándor, *Arany János ismeretlen szattrája: A Nemzet Napszámói*, It 1957/2., 274–275. Az utóbbi közleményt még számos másik követte ugyanazon szerzőtől.

¹⁰¹ BRISITS Frigyes, *Toldy Ferenctől Gyulai Pálig*, It 1958/3., 374–388.; RUBINYI Mózes, *Mikszáth rimaszombati diákévei*, It 1957/4., 505–508.

lomtörténészek jelenléte, például Oltványi Ambrusé, Kiss Ferencé, Szekeres Lászlóé vagy Koczogh Ákosé, akikről tudható, hogy felkeltették a politikai rendőrség élénk érdeklődését, sőt Szekerest be is szervezték.¹⁰² Kiss Ferenc 1958 elején megjelent Jókai-értelmezésének különösen figyelemre méltó recepciója volt az állambiztonság kötelékében: a „Döme” fedőnéven jelentő Bene Ede sugalmazására a Bach-korszak szereplehetőségeit mérlegelő tanulmányt allegóriaként olvasták, mely az 1956-ot követő helyzetben azt kívánja indirekt módon közölni, hogy az ellenállásnak milyen rejtett formái adódhatnak.¹⁰³ Mások mellett a rövidesen középiskolai tanárkodásra kényszerített Németh G. Béla vagy a Kosztolányit rendszeresen méltató Makay Gusztáv kritikái sem abba az irányba vitték a *Szemle* rovatot, melyet a politikusok kívánatosnak tartottak volna.¹⁰⁴

A Társaság 1958 júniusában megtartott vezetőségi ülése, illetve a szeptemberi tisztújító közgyűlése ennek megfelelően a marxista-leninista világnézet „helyreállítását” úgy látta célszerűnek, ha a szerkesztői kontroll elmélyítése mellett a szerzőgárda is részben kicserélődik, s az eddigieknél jobban bevonják a fiatal marxista irodalomtörténészeket.¹⁰⁵ Így vált első lépésben az MTA Irodalomtörténeti Bizottsága által hozott utasítás nyomán a Waldapfel-tanítvány Wéber Antal a Társaság tudományos titkárává júniusban – mely egyúttal szerkesztőbizottsági tagságot is jelentett –, hogy aztán a nyárutón az egész vezetőséget átalakítsák. Barta János utolsó elnöki felszólalásában még megállapította, hogy a Társaság nem tehető felelőssé az „ellenforradalom” miatt, hiszen sem előkészítésében nem vett részt, sem később nem támogatta, de elismerte, hogy az Irodalomtörténet oldalain eszmei zavar keletkezett. A Társaság vezetését lényegében az újonnan létrehozott főtitkári pozíció birtokosa, Pándi vette át: az eredeti tervek szerint ő Bóka mellé került volna szerkesztőnek, és Szabolcsi irányította volna a Társaság munkáját, de a válaszmány végül más döntést hozott, s Szabolcsit csak a vezetőségbe delegálta, vélhetően Horváth Márton helyett, akit eredetileg vezetőségi tagnak kívántak megtenni, de nevét aztán kihúzták a felterjesztendők listájáról.¹⁰⁶ A folyóirat így Bóka kezén maradt, ennek azonban az volt az ára, hogy a segédszerkesztői posztról Vargha Kálmánnak le kellett köszönnie; helyét Wéber, valamint Bóka tanítványa, Bessenyei György foglalta el.

A tudományos titkár ismertette az új programot, mely felelevenítette az ötvenes évek elejének célkitűzését: az irodalomnak és az irodalomtudománynak a marxista-

¹⁰² Vö. SZŐNYEI Tamás, *Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, I., Noran, Budapest, 2012, 131–134.; FILEP Tibor, *A Polgár-dosszié*, Hítel 2006/10., 142–143.

¹⁰³ SZŐNYEI, *Titkos írás*, I., 131.

¹⁰⁴ NÉMETH G. Béla, *Rejtő István: Iványi Ödön*, It 1957/1., 96–102.; Uő., *Sziklay László: A századvég ellenzéki irodalmának történetéről. Gáspár Imre*, It 1958/2., 288–294.; MAKAY Gusztáv, *Kosztolányi Dezső válogatott versei*, It 1957/1., 111–116.; Uő., „Nagy magyar elbeszélők”, It 1957/3., 390–393.; Uő., *Két tanár-regény új kiadása. Kosztolányi Dezső: Aranysárkány. Móra Ferenc: Hannibál föltámasztása*, It 1958/2., 299–304.

¹⁰⁵ *Társasági hírek*, It 1959/2., 313.

¹⁰⁶ *A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetősége. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság programja, 1959. szeptember*, MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/1. A vezetőség személyi összetételében így valójában kevés változás történt: Vargha Balázs és a börtönbüntetését töltő Baróti Dezső helyett Lengyel Dénes és Wéber került be, míg a díszelnöki pozícióban Lukácsot Földessy Gyula váltotta.

leninista szellemiségű nevelést kell szolgálnia, ekképp hajtva széles körű társadalmi hasznót. Különösen a vidéki tanárok és kutatók ellenőrzését, illetve átnevelését tartotta fontosnak – már persze akiknek az átnevelése nem kezdődött máris meg a fegyintézetekben, tehetnénk hozzá a nem sokkal korábban még vezetőségi tag, szegedi Baróti Dezső sorsára gondolva. Ennek a feladatnak leghatékonyabb eszközeként az Irodalomtörténetet jelölte meg Wéber, kifejezve aggodalmát, hogy a folyóirat „szakközlönyre” válva nem lesz képes funkcióját betölteni. Az új évfolyamban alaposan lecsökkentették ezért a filológiai érdekltségű közlemények számát, a Szemle rovat is jóval kevesebb tételt számlált ettől fogva: az átfogó, egy-egy központi kérdést elemző, elvi jelentőségű tanulmányokra helyezték a hangsúlyt. Bóka László pedig a második számtól kezdődően cikksorozatba kezdett az irodalomtudomány helyzetének felmérése céljából.¹⁰⁷

Volt azonban olyan forradalom előtti kezdeményezés is, mely először az 1957-es évfolyamban jelentkezett, s a későbbiekben folytatódott, sőt nagyobb hangsúlyt kapott. Az említett évben ugyanis az *Adatok és adalékok* rovatban teret nyertek a visszaemlékezések, elsőként a Baumgarten Alapítvány jogi képviselőjének, Basch Lórántnak és a Nyugat köréhez tartozó Bohuniczky Szefinek köszönhetően.¹⁰⁸ Ez maradandó kezdeményezésnek bizonyult: 1959-től létrehozták a *Kortársak szemével* rovatot, melyben első alkalommal Szerb Antalné férjére, Füst Milán pedig a Nyugat születésére emlékezett.¹⁰⁹ A Nyugat, s ezen belül Babits és Kosztolányi valójában ezeken a kis memoárokon keresztül, valamint szövegközlések révén jelent meg először rendszeresen a folyóiratban. A következő években a Társaság és a folyóirat egyaránt olyan korábban kerülgeltetett szerzői életművek értelmezésére-értékelésére vállalkozott, mint amilyen az említettekén kívül Kemény Zsigmondé, Szabó Lőrincé és Kassák Lajosé. Nemcsak a 20. századi irodalom általában, hanem kifejezetten az egykorú irodalom jelenségeinek elemzése is gyakoribbá vált. Mégis ez az a vonatkozás, amely radikális változásokhoz, a folyóirat megszüntetéséhez és a *Kritika* című új orgánum megalakításához vezetett. Király István ugyanis már 1960-ban erősen kongatta a vészharangot: mint megállapította, a fiatal írók-költők művei határozottan polgári hatást mutatnak, eltávolodnak a szocialista realizmustól, s emögött az irodalomtudomány és -kritika iránymutatásának elmaradását sejtette.¹¹⁰ Úgy gondolta, s ebben Pándiban ideális partnerre lelt, hogy a (szovjet) irodalomelmélet elhanyagolásának következményeit nyögi a szocialista tudomány – a megelőző évtized vitáinak ismeretében nem túlságosan eredeti álláspont. A folyóirat-struktúra módosításától és a Társaságbán

¹⁰⁷ BÓKA László, *Irodalomtudományunk néhány kérdéséről (I.)*, It 1959/2., 153–159.; *Irodalomtudományunk néhány kérdéséről (II.)*, It 1959/3–4., 326–330.; *Irodalomtudományunk néhány kérdéséről (III.)*, It 1960/1., 7–12.

¹⁰⁸ BASCH Lóránt, *Adalék Nagy Lajos Baumgarten-díjához*, It 1957/1., 82–83.; Uő., *Ambrus és a Baumgarten Alapítvány. Halálának 25. évfordulójára*, It 1957/2., 203–206.; Uő., *Két literátor. Osvát és Babits*, It 1958/2., 233–242.; Uő., *Egy literáris pör története*, It 1959/4., 408–433.; BOHUNICZKY Szeffi, *Emlékezés Szabó Dezsőre*, It 1958/1., 77–107.; Uő., *Emlékezés Osvát Ernőre*, It 1961/1., 138–140.; Uő., *Schöppflin Aladár és baráti körünk*, It 1962/1., 103–119.

¹⁰⁹ SZERB Antané, *Szerb Antal utolsó hónapjai*, It 1959/4., 449–452.; FÜST Milán, *A Nyugat születése*, It 1959/4., 453–466.

¹¹⁰ *Társasági hírek*, It 1961/1., 81.

véghezvitt újabb nagyarányú vezetőségváltást¹¹¹ várták, hogy megváltozzon végre az a helyzet, melyet Pándi ekképp értékelt az Irodalomtörténet beszűntetésének napjaiban a Társaság ötven éves fennállását is ünneplő közgyűlésen: „Mi a keserűségnek és fanyarságnak az alapja? Az, hogy az 50 éves évfordulón nem tudtunk azzal állni a közgyűlés elé, hogy izgalmas, jó, nagy országos munka áll mögöttünk, még csak azzal sem, hogy egy ilyen munka biztos zálogaival rendelkezünk. Csak tervek vannak, csak lehetőségek vannak, csak nehézségek vannak, amiket meg kell valósítani, ki kell használni és le kell küzdeni.”¹¹² A *Kritika* című folyóirattól nemcsak azt várták, hogy az Irodalomtörténet tévesnek tartott irányultságát kiigazítja, hanem azt is, hogy magával húzza majd az Irodalomtörténeti Közlemények szintén „elhajló” vonalát. E várakozások azonban ismét nem teljesültek,¹¹³ már csak azért sem, mert a hatvanas évek olyan nagypolitikai változásokat hozott magával, melyek kulturális területen is új politikai gyakorlatot kívántak meg. A Prágai Tavasz leverése után, mint ismeretes, már épp a *Kritika*val szemben vált szükségessé az Irodalomtörténet újraindítása. Az új főszerkesztő, Nagy Péter kinevezése azonban már a folyóirat történetének egy újabb, bő két évtizedig tartó fejezetét jelenti.

¹¹¹ Az új elnök Komlós Aladár lett, alelnökök Szauder József és Kardos Tibor, a főtítkári tisztelet Weber Antal örökölte, szakosztálytitkárnak pedig Somogyi Sándort és Dobossy Lászlót választották, míg szervező titkárnak Padisák Mihályné Paál Rózsát. Rajtuk kívül 19 vezetőségi tagot neveztek ki, köztük olyanokat is, akik korábban nem vállaltak szerepet: Gyergyai Albertet, Mádl Antalt, Nacsády Józsefet, Szenczi Miklóst és Vajda György Mihályt. *Társasági hírek*, It 1962/4., 466–467.

¹¹² *Jegyzőkönyv. Készült a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1962. október hó 6-án Debrecenben, a Déri Múzeum előadótermében tartott tisztújító közgyűlésen*, MTA Lt, A Magyar Irodalomtörténeti Társaság iratai, 400. f., 43/3., 10.

¹¹³ A *Kritika* történetét lásd: SIMON Zsuzsanna, A „régí *Kritika*”. Egy folyóirat életrajza az Irodalomtudományi Intézet Archivuma tükrében = A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig, 195–215.